

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТОМ 1

TYSZCZENKO & BILOUS
PUBLISHING Co.
NEW YORK
diasporiana.org.ua

LESYA UKRAINKA

WORKS

VALUME I

LYRICS

G. TYSZCZENKO A. BILOUS PUBLISHING CO.
New York, 1953

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Т В О Р И

ТОМ I

ЛІРИКА

**За загальною редакцією
В. ЯКУБСЬКОГО**

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ВІД ВИДАВНИЦТВА

„Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обое!
Може в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.“

Леся Українка

Невмируще поетичне слово великої поетки українського народу Лесі Українки в наші часи ще з більшою силою лунає в серцях нашого народу, кличе до рішучої боротьби з „новим Вавилоном” — російським імперіялізмом і поневоленням. Серед усіх сучасних поетів Леся Українка справді є найсучасніший поет: ті глибокі і важливі політичні і культурно-національні проблеми, що їх вона ставить і блискує розв’язує в своїх творах, є актуальні, злободенні проблеми нашої сучасності. Та висока європейська культура поетична, що становить найхарактеристичнішу особливість літературної майстерності Лесі Українки, так само близька і рідна нашому сучасному гитазеві. Наша молодь, від найменших діток і до найстарших юнаків, знаходить у творах Лесі Українки не тільки цікаву лектуру, що дорівнює найкращим творам світової літератури, а й найкраще джерело для вивчення зразкової української літе-

ратурної мови. Поетизне слово Лесі Українки — це найгостріша зброя в боротьбі за визволення українського народу і одночасно — це справжній „світан-зілля”, що гарує нас своєю красою, силою і особливим ароматом нашої рідної України, що будить у нас найкращі погuttя щирої любови до українського народу і невимовної туги за рідним краєм! Поезія Лесі Українки — це вияв найшляхетніших думок і найсвятіших погувань геніальної поетки великої патріотки і гуманної Людини! Виховавгий вплив творів Лесі Українки незрівняний! Герої Лесі Українки — це носії високих моральних принципів, це непримиренні завзяті борці за Правду і Волю, це люди Чести, з відкритою душею, з чистою совістю, з шляхетним серцем, безкомпромісові, мужні і відважні! Бойові гасла Лесі України яскравим полум'ям освітлювали душі мільйонів в'язнів похмурої совєтської тюрми і давали їм сили і відваги не схилитися перед зервоними катами і гесно нести свій тяжкий хрест тюрем, заслань і концтаборів. „УБИЙ — НЕ ЗДАМСЯ!” — ось гасло, що найшло найживіший відгук в серцях української молоді, що не зломилась ні перед якими тортурами катів-слідгих в застінка ГПУ-НКВД, що з чистою совістю несла свій гесний стяг боротьби. Глибокий ідейний зміст творів Лесі Українки сполугений з досконалою високомистецькою поетизною формою. Твори Лесі Українки не тільки навчають, не тільки повгають, не тільки запалюють зитага на найвелизніші взинки, не тільки виховують, а й дають велику естетизгну насолоду. Тому то твори Лесі Українки в наші гаси користуються великим успіхом серед зитагів, кілька ви-

дань її творів розійшлося повністю в короткий час.

Щоб задовольнити великий попит наших читачів на твори Лесі Українки, наше Видавництво до 40-річчя смерті великої української письменниці перевидало з деякими додатками недрукованих творів Лесі Українки 12-томове видання творів Лесі Українки, що вийшло в світ року 1927 за редакцією проф. Б. Якубського у видавництві „Книгостілка”. До нашого часу це найповніше і найкраще видання творів великої поетки.

До кожного тому, а також до кожного більшого твору додані вступні статті видатних українських літературознавців: М. Зерова, М. Драй-Хмари, П. Филиповича, Б. Якубського, В. Петрова, Є. Ненадкевича, О. Білецького, І. Ямпольського, О. Бургардта, П. Руліна, А. Ніковського та ін. В кінці кожного тому є пояснення, примітки, коментарі та варіанти тексту творів Лесі Українки. Твори Лесі Українки належать до найцінніших скарбів нашої національної культури, невмируща поезія славної дошки українського народу дорівнюючися своєю високою мистецькою красою і глибокою ідейністю до найкращих зразків світової поезії, продовжує з гестю величній традиції Шевченка, ополузаючи високе мистецтво з громадсько-політичними завданнями боротьби за найвищі людські ідеали, за свободу і незалежність українського народу. Теперішнє наше видання Творів Лесі Українки виходить під доглядом проф. П. Одарченка.

ВИДАВНИЦТВО

ІХ

„Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою!...
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

Леся Українка.

I.

40 років тому в розцвіті свого могутнього творчого життя померла велика українська поетка Леся Українка. Сорок років тому проф. М. С. Грушевський у своєму вступному слові на засіданні Українського Наукового Товариства, присвяченому пам'яті Лесі Українки, дав коротку, але блискучу загальну характеристику творчості Лесі Українки: „Свою поетичну творчість Покійниця почала рано, і вже перші 10-15 літ поставили її в перші ряди сучасної поезії. Одначе тільки в останнє п'ятиліття починається цей великий, нестримний поступ її, якийсь титанічний хід по велетенських уступах, не рушених ніякою людською ногою, де кожний крок, кожний твір означав нову стадію, відкривав перед очима громадянства нашого все нові перспективи мислі, все нові обрії образів. Глибоко національна в своїй основі, всім змістом своїм зв'язана нерозривно з життям свого народу, з переживаннями нашої людини в теперішню переломову добу, ця творчість переводила їх на ґрунт вічних вселюдських змагань, уясняла в їх світлі й зв'язувала з одвічними переживаннями людськості. Наше громадянство не встигало йти за цим захоплюючим, бурним потоком надхнення, сею блискучою панорамою образів, що розверталася перед ним; цей високий рівень ідей, на який вела творчість Покійної, був незвичайний для його ширших кругів. В інших обставинах, ніж ми живемо, її твори переходили б в вибрані круги світової інтелігенції, знаходили б тонких цінителів і адептів. Масмо таке враження, що ще кілька кроків далі — і Покійниця сказала б світовій літературі нове слово, котре зісталося б у ній віч-

ним. Смерть перервала цю путь у вселюдські простори. Але для нашого письменства і те, що вона встигла дати, зістається вічним даром, новою стадією розвою, історичним моментом в нашій культурній, національній поступі". („Літ.-Науковий Вісник", том 64, жовтень-грудень 1913, стор. 10-11).

Місце Лесі Українки в українській літературі ще в 1898 році визначив Іван Франко в своїй статті, надрукованій в „Літ.-Науковому Віснику" (кн. VII): „Від часу Шевченкового „Поховайте та вставайте" Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст цієї слабосилої хворої дівчини. Правда, українські епігони Шевченка не раз „рвали кайдани", віщували волю, але це звичайно були фрази, були переживання не так думок, як поетичних зворотів і образів великого Кобзаря... Ще раз повторюю: читаючи м'які та рознервовані писання сучасних українців-мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та смілими, при тій таким простими словами Лесі Українки, мимоволі думасш, що ся хвора слабосила дівчина трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну". На думку проф. Б. Якубського, ця Франківська характеристика „вужча від того значення, що його має лірика Лесі Українки в цілому... Леся й до цього часу, після надхненного голосу Шевченка, є українським ліриком з найміцнішим голосом; зараз за нею, мабуть, треба поставити, як лірика, автора наведеної вище характеристики, Франка. І велике значення лірики Лесі Українки подвійне. Поперше, — що вона досягає в кращих своїх поезіях незрівняної сили ліризму, не тільки інтимно-зворушливого, не тільки глибоко хвилюючого, а часто й просто потрясаючого; по-друге, — що вона після Шевченка в українській поезії піднялася на такий ступінь ліричної творчости, на якому емоційний захват високих соціальних переживань говорить мовою не тільки „емоційною", але й „вольовою".

Творчість Лесі Українки — це найвище мистецьке досягнення української поезії і драми на межі XIX

І ХХ століття. В особі Лесі Українки щасливо поєдна-
лися і великий природний талант мистця, і блискуча
європейська літературна освіта та ерудиція, і палка
вдача непримиренного борця проти неправди і неволі,
і глибокий щирий патріотизм, волелюбність та гуманізм.

Пишучи про давні часи і про життя чужих народів,
вглиблюючись в душу старинного грека чи гебрея,
Леся Українка, як правдиво зазначає М. Євшан, „ду-
мала про Україну, серцем була при нас, писала навіть
про наш час і наші обставини”. („Літ.-Наук. Вісн.”,
листопад-грудень, 1913, стор. 51). Американські пущі,
середньовічна Іспанія, Рим, Єгипет — це тільки
„більш-менш прозорі псевдоніми її рідного краю” (М.
Зеров), бож так званий „екзотизм” творів Лесі Україн-
ки є тільки сюжетний, формальний, бо „змістом твор-
чість її плоть од плоти й кров од крові української су-
часности” (М. Драй-Хмара).

Проти московської неволі, проти національного і со-
ціального гноблення, з надзвичайним запалом і при-
страстю свого гарячого серця виступила велика україн-
ська поетка. Її гострою зброєю в боротьбі проти ворога
стало її сильне могутнє поетичне слово. І ця зброя
ще з більшою силою продовжує діяти в наші часи, в ру-
ках „невідомих братів” вона стає справжнім мечем
на катів українського народу. Величні ідеї безсмертної
поезії Лесі Українки ще ближчі, ще рідніші нашій су-
часності і нашому поколінню, ніж добі Лесі Українки.
І тому Леся Українка в наші часи найсучасніша серед
усіх сучасних поетів.

Леся Українка (справжнє ймення — Лариса Пет-
рівна Косач) народилася 25 лютого н. ст. (13 лютого
ст. ст.) 1871 року в м. Звягелі на Волині. Батько її —
Петро Антонович Косач — відомий в свої часи україн-
ський діяч, служив головою мирових посередників
на Волині. Він був людина широкої освіти та високої
інтелігентности. Мати Лесі Українки — Ольга Петрівна
Косач, рідна сестра славнозвісного українського нау-
кового і громадсько-політичного діяча Михайла Петро-

лича Драгоманова, — видатна українська письменниця і громадська діячка, відома в літературі під прибраним прізвищем Олени Пчілки. З дитинства Леся Косачівна мала якнайсприятливіші умови для свого розвитку. Під безпосереднім доглядом і керівництвом матері Леся виховувалася в українському національному дусі і здобула широку й різносторонню освіту. Глибоке і ґрунтовне вивчення рідної мови, усної поезії і літератури та історії, вивчення європейських і клясичних мов — англійської, французької, німецької, італійської, грецької, латинської та декількох слов'янських мов, читання і студіювання найвидатніших творів європейської літератури, ґрунтовне студіювання наукових праць і основних джерел з історії української та всесвітньої, а також з історії релігій, культури, філософії, життя в оточенні таких видатних українських осередків, як родини Старицьких та Лисенків, — все це прискорило розвиток природної літературної обдарованости Лесі Українки. Особливо вслике значення в житті Лесі Українки мав її дядько М. П. Драгоманов, він був справжнім духовним батьком молоді поетки, її учителем і керівником. Хоч М. П. Драгоманов виїхав з України, коли Лесі було тільки п'ять років, хоч ця розлука була дуже довго, бо тільки року 1894 Леся змогла побачитись із своїм дядьком, проте зв'язок увесь час підтримувався жвавим листуванням племінниці з дядьком, аж поки 23-річна Леся не приїхала в гості до М. П. Драгоманова в Болгарію. Тут вона пильно вчилася, як студентка використовуючи багату дядькову бібліотеку, а також його живу науку. Коли мати Лесі Українки вживала всіх заходів, щоб Леся стала українською письменницею, то „дядько її зробив те, що вона стала людиною і борцем”. (М. Драй-Хмара).

Літературну творчість Леся Українка розпочала тоді, коли їй було тільки 12 років. Літературної майстерности Леся пильно вчиться в найкращих світових поетів. На перекладах з Гюґо і особливо з Гайне вона відточує своє слово і за 10 років такої невтомної праці

над собою досягає великих успіхів. Але обдарована виключними розумовими здібностями і великим літературним хистом, Леся з раннього дитинства терпіла великі муки і страждання від своєї страшної і невідступної хвороби — туберкульози, що все життя її мучила і довела до передчасної смерті на 43 році життя. Цілими місяцями вона мусіла лежати в ліжку, шукати рятунку на курортах, в лікарнях, їздити до Відня до Берліну, переживати хірургічні операції, фізичні муки, втрачати можливість нормально жити і працювати, позбавлятися принад особистого життя і активної громадської діяльності. Але в хворому тілі молодої поетки жила і дзвичайна завзятість, сильна воля і героїчний дух. В найтяжчі хвилини фізичних страждань Леся Українка не кидала пера, не впадала в розпач, а залишалась незламною і гордою. В цей час вона написала свою славнозвісну поезію *Contra spem spero*, висловивши в ній свою непокореність і бадьорість та жагуче бажання жити: „Жити хочу! Геть думи сумні!” Все життя Лесі Українки — це був двобій з цією страшною хворобою. „Треба тільки уявити собі це страждення життя, коли з кожним роком муки і болі все збільшувалися, та зіставити це з низкою творчих досягнень, що так само з кожним роком все міцнішали, щоб зрозуміти життєву трагедію Лесі Українки та її дивний творчий героїзм” (Б. Якубський).

Року 1892 вийшла в світ перша збірка оригінальних поезій Лесі Українки „На крилах пісень” і переклади з Гайне. Леся Українка зв'язується з київським літературним життям, спочатку часто найїжджаючи з села, а далі й зовсім перебравшись сюди на постійне мешкання. Особливо великий вплив на дальшу творчість Лесі Українки, на зміцнення її поетичного голосу мала зустріч її з М. П. Драгомановим і довше перебування Лесі в родині Драгоманових, аж до смерті Михайла Петровича. Цілий цикл „Невільничих поезій”, до яких стосується наведена Франківська характеристика, написано під безпосереднім впливом М. П. Драго-

манова. В 1896-1897 рр. туберкульозний процес знову загострюється. Виїзди до Криму і особливо берлінська операція (1899 р.) на деякий час спинили хворобу, але не надовго. Тяжке особисте горе, пережите року 1901 в м. Мінську, знову підірвало сили Лесі, туберкульоза перекинулася на легені. Леся Українка виїжджає на деякий час на Буковину до своєї великої приятельки видатної української письменниці Ольги Кобилянської. З цього часу йшла боротьба з смертю. Щозими Леся мусить виїздити з України то в Крим, то на Кавказ, то до Італії, віддаляючи неминучий кінець, що чекав на неї. Зиму 1906-07 рр. Леся прожила в Києві, запопадливо працюючи на громадській праці. І ця зима мала тяжкий вплив на здоров'я Лесі: туберкульоза перейшла на внутрішні органи. Берлінські хірурги уже не зважилися на операцію, порадивши хворій лише піски та повітря Єгипту. І з того часу Леся щозими, як перелітна пташка, мусить кидати свою рідну країну, мандруючи в далекий Єгипет. В одному з останніх листів до Л. М. Старицької-Черняхівської Леся Українка так малює цю героїчну боротьбу свого поетичного хисту з жорстокою хворобою: „Здоров'я у мене тепер таке тонке, що навіть за таку періодичність роботи, як ви визначаєте, я ручатись не можу, бо от, наприклад, від Різдва до Великодня цього року я АБСОЛЮТНО нічого не могла писати... Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, — отоді вже приходять демон, лютіший над всі недуги, і наказує мені писати, а потім я знову лежу *zusammengeklappt*, як порожня торбина. Отак я писала „Лісову пісню” і все, що писала останнього року.” (ЛНВ. 1913. X. стор. 29). І в такому стані, в смертельному двобій з тяжкою хворобою, Леся Українка написала свої найкращі твори: („Камінний Господар”, „Лісова Пісня”, „Орґія”).

У травні 1913 року українське громадянство вшанувало Лесю Українку, коли вона приїхала до Києва. І в цьому вшануванні було „щось невимовно сумне,

що й зрушувало і шматувало серце. Бліда, півзора постать Лесі з руками повними квіток, з словами — повними енергії, любови і — з смертю в очах.” (Л. Старицька-Черняхівська).

І через два місяці, 1 серпня н. ст. 1913 року, невблаганна смерть передчасно спинила творчість Великої Поетки, перервала її „путь у вселюдські простори”.

II.

„На шлях я вийшла ранньою весною
І тихий спів несмілий заспівала...”

Леся Українка

Літературну творчість Лесі Українки розпочала ще дитиною тому і не дивно, що в перших її творах знайдемо багато, за виразом Ів. Франка „дитинячої імпресіоністики”. Початкова її творчість — це „слабенький відгомін Шевченківських балад, без їх широкої мелодії, без того твердого підкладу життєвої обсервації та соціальних контрастів, що надають тим романтичним баладам ваги й принади вічно живих творів” (Франко). Рання творчість — це була лише „проба поетичного голосу до прийдущої поетичної діяльності” (М. Славинський). Леся наслідує різним письменникам, вона пробує свої сили і в ліриці, і в поемах, і в оповіданнях, і нарешті в драмі.

„Вже очі ті, що так були привикли
Спускати погляд, тихі сльози лити,
Тепер метають іскри, блискавиці...”

.
Уста, що солодко співали й вимовляли
Солодкі речі, або тихі жалі,
Тепер шиплять від лютости...

такими словами сама поетка характеризує ідейно-психо-

логічний злам у своїй творчості. Вона прощається з колишніми рожевими мріями, бо нова мрія літає над нею орлом і нового навчає її:

„Ти блискавицею мусиш світити у тьмі,
Поки зорею рожевою край твій освітиться темний,
Треба шукати дороги тим людям, що ходять в ярмі.”

Від мотивів особистої лірики, від „тихих співів несмілих”, від невиразних своєю ідеологією громадських поезій Леся Українка переходить до мужніх бойових, повних революційного протесту, гніву і ненависти проти ворогів, — сильних поезій:

„І в серці наче поклик бойовий,
Здіймаються у мене співи дикі.”

Такі нові настрої в ліриці Лесі Українки нерозривно зв'язані з її подорожжю до Софії і з могутнім впливом М. П. Драгоманова на її світогляд. Леся Українка кличе до активної політичної діяльності, до рішучої боротьби проти Росії, проти царства гніту і неволі. В „часи глухонімії”, коли Україна конала під важким чоботом самодержавної імперіалістичної Росії, в часи неволі і загального занепаду, залунав бойовою сурмою палкий могутній голос мужньої свободолюбної поетки Лесі Українки. Яскравими фарбами змальовує Леся Українка російську дійсність. В поезії „Північні думи” Росія виступає в образі „великої темниці”, де

„... без упину лютує страшна невисипуца війна,
Люди там гинуть у тяжкому, лютому бою,
Кров там не ллється, панує там смерть потайна.”

Шевченко в свій час малював Росію як країну, де „від молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує”. Цей же образ німої країни, де все мовчить під гнітом і терором російського уряду, знаходимо

і в Лесі Українки:

„На всьому лежить печать мовчання,
Де стримані і скарги, і пісні,
Де здавлені прокльони і ридання.”

В цій країні неволі і гніту „вість людям подають кайдани голосні”. Так нехай же голосніше дзвонять кайдани — гукає в революційному пориві поетка — нехай збудять голосну луку в серцях, порослих мохом, нехай нагадують усім

„Про поневоленіх, замучених братів,
Посаджених поза залізні ґрати,
Відданих в руки навісних катів.”

„Тільки пекуча ненависть до царського деспотизму, — каже О. Білецький, — ненависть революційно настроєної людини й поета до гнобительського самодержавного ладу могла створити такі міцні рядки, як, наприклад, у поезії Лесі Українки „Fiat pox”. Царську Росію показано тут, як хаос, що запанував по слову „бога земного” . . . Російський цар — тут „цар тьми”, „лютій ворог” живих людей, що з високого трону у відповідь на домагання людей з страшної темряви-неволі: „Світла, світла!” вірікає „Fiat pox” „Хай буде тьма!”. І знов тремтів хаос, знов захлинались люди в страшній тьмі самодержавства і

Марища з хаосу виривали,
Лиха зараза, голод, злидні, жах,
Несвіцький жах усім морозив душу . . . ”

В символічній формі Леся Українка малює картину поневолення України:

Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм,
Вороги найсвятіше сплямили.

На твоїм олтарі неправдивим богам
Чужоземці вогонь запалили...

„Єдиний наш храм” — це поневолена Україна. „Чужоземці” — це ті окупанти, що намагаються поширювати серед нашого народу чужу, ворожу ідеологію. Ворог винищує цвіт української нації голодом, тюрмами, засланнями, каторжною працею:

Наші батьки вже лягли підмурівком
Там, де стоять нечестиві храми,
Нільській багна загачено трупом
Наших безщасних дідів.

„Нільській багна” — це багна північної Росії, загачені трупами замучених синів поневоленої України. Пекло страшніше від Дантового горить в нашім краї. Основний і найголовніший мотив Лесиної лірики періоду „Невільничих пісень” — це Україна, це страждання рідного народу, це глибока і щира любов до України:

„І все таки до тебе думка лине,
Мій занапащений, нещасний краю!..

„Виношена і утворена в цих обставинах лірика, природна, як крик болю і туги, неприкрашений, непідроблений голос серця, в суті є щось більше, ніж звичайна „лірична поезія”, є те, що хорошим словом уживалося „людський документ” (М. Зеров).

З почуттям гіркого болю і смутку поетка констатує найбільше лихо України — національну несвідомість і пасивність:

Народ наш, мов дитя сліпес зроду,
Ніколи світа-сонця не видав,
За ворогів іде в вогонь і в воду,
Катам своїх поведарів оддав.

Друге лихо — це розбрат, відсутність єдності. В символічних сценах із часів Вавилонського полону Леся Українка показує сварки між подоланими племенами одного народу — між ізраїльтянами і юдеями. Устами співця Єлеазара Леся Українка закликає до єднання, до спільної боротьби. В історії України Леся Українка бачить світлий момент народньої єдності, що принесла перемогу і волю українському народові. Це той славний момент нашої історії, коли

... знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, немов шакали ниці.
Брати братів пізнали і з'єднались.
І Дух сказав: „Ти переміг, Богдане!
Тепер твоя земля обітованна!”
І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і Духом гучно відбулося
в золотоверхім місті.

Період волі і державної незалежності недовго тривав...

... Знову тьма, і жах, і розбрат,
І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій власній...

І став блукати по своїй „землі обітованній” „новий
Ізраель” — український народ, „немов якась отара без-
причальна”, поневолені люди

... вrostіч розбігалися манівцями
і попадали ворогам в полон.

І з несамовитим докором і жалем та тугою по втраченій
волі поетка запитує:

„Чи довго ще, о Господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
Рідного Краю на своїй землі?

Ціною найбільших жертв і страждань та нещастя
поетка хоче повернути українському народові любов
до своєї батьківщини і чинну діяльну готовість до зав-
зятої боротьби за честь і волю Рідного краю:

Так доверши ж до краю тую зраду,
розбий, розсій нас геть по цілім світі,
тоді, либонь, журба по ріднім краю
навчить нас, де, і як його шукать.
Тоді покаже батько своєму сину
на срібне марево у далині
і скаже: „Он земля твого народу!
Борись і добувайся Батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею в неслав'ї.”

Майже п'ятдесят років минуло з часу написання цієї
поезії, а яка вона сучасна і актуальна для нашого часу!

Револьюційний розмах творчої думки, висока прин-
ципіальність творів та героїчна безкомпромісовість
її громадської позиції найбільше зближує Лесю Укра-
їнку з великим англійським поетом Шеллі, каже А.
Шамрай. Зокрема споріднює їх тема тираноборства,
„що становить центральну тему як у Шеллі, так і в Лесі
Українки.” Найвиразніше ця „тираноборча” тема роз-
винута в прекрасній поезії Лесі Українки „Напис
на руїні”. Ім'я тирана вмирас в пам'яті нащадків, за-
лишаються тільки спогади про звірячі вчинки тирана
і мучителя. З могили тирана утворилася доля

Народу пам'ятник — хай гине цар!

З найбільшою пошаною ставиться Леся Українка
XXII

до борців-революціонерів, „сміливих нащадків Прометей”. Вони знаходять смутну долю свого предка „вигнання, муки, нерозривні пута, дочасну смерть у дикій самотині”. Але революційне завзяття і жертвенність цих борців зростає. Всі ці риси безстрашного хороброго борця за Волю свого народу Леся Українка майстерно показала в героїчній постаті дівчини в поезії „Гршніця”. Увага поетки зупиняється не на лицарях-переможцях, а на тих переможених, які до кінця залишаються незломними своїм духом. „Убий — не здамся” — ось їх девіз, девіз завзятих, сильних духом борців. Оспівуючи сміливих, безстрашних героїв, Леся Українка гостро картає слабодужу, інертну, боязку інтелігенцію:

Невже ті голоси несміливі, слабкі.

Квиління немовлят — належать справді вам?

Вона закликає сучасників-інтелігентів з їх „голубиною лагідністю”, цих „паралітиків з блискучими очима”, „кайданами прикутих до землі”, Леся Українка закликає ненавидіти ворогів („не було б таке життя нещасне, якби вогонь ненависти не гас!”), закликає до рішучої боротьби проти російського самодержавства:

Згадати тільки всі тяжкі муки,

Що завдали борцям за правду вороги,

Кому ж не стиснуться раптово руки

Від помсти лютої жаги?

Палка любов до поневоленої Батьківщини поєднана у поетки з такою ж палкою ненавистю до її ворогів:

„Мене любов ненависти навчила!”

„... Тільки той ненависти не знає

Хто цілий вік нікого не любив.

Ідея безкомпромісовості в боротьбі проти ворога —

це основана ідея багатьох творів Лесі Українки („Бояриня” „Грішниця”, „Оргія” тощо). В ліричних поезіях цю ідею висловлено лаконічними фразами, що стали вже афоризмами, крилатими словами: „або смерть — або перемога!” „Убий — не здамся!”. Безкомпромісову непримиренну ршучу збройну боротьбу поетка вважала за єдиний шлях до визволення українського народу з-під ярма московської неволі: „Повстанем, бо душа повстане!”

Під впливом М. П. Драгоманова Леся Українка виробила собі ідеал вільної самостійної народоправної України. Вона добре пам'ятала 4 пункт Драгоманівської програми: „Ми бажасмо повної самостоячести для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні. Україною ми звемо всю сторону від верху р. Тиси в теперішнім Венгерським королівстві — на заході сонця, до р. Дону на сході й Кубанську землю в теперішнім Російським царстві, і від верху р. Нарева на півночі до Чорного моря на півдні, — усю ту землю, де гурт народу говорить українською мовою”. Мрія про самостійну Україну висловлена в багатьох творах Лесі Українки:

Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарам:
Не нам, обідраним невільникам, казати
Речення гордеє: „мій дом — мій храм!”

Шлях до здобуття волі і самостійности України Леся Українка показує на історичному прикладі боротьби шотландського народу проти англійських окупантів у XIV столітті в своїй поемі „Роберт Брюс”, написаній під безпосереднім впливом ідей М. П. Драгоманова. Шість разів збройні повстання шотландців зазнавали невдачі, але хоробрі, завзяті повстанці не склали зброї і на сьомий раз своїм несподіваним і ршучим ударом розбили ворога і здобули блискучу перемогу. В новоутвореній Самостійній державі народ обрав за ко-

XXIV

роля Роберта Брюса, поставивши перед ним умову
боронити свободу і незалежність свого народу:

Коли ти боронитимеш волю
І самостійність народу твого,
Ми повік шанувать тебе будем
І любити, як друга свого.

Наполегливість, завзятість і незломність та віра в успішний кінець збройної боротьби забезпечили успіх і перемогу шотландським повстанцям. Такий же шлях Леся Українка бачила і в сучасних змаганнях та боротьбі за Самостійну Україну.

Леся Українка була людиною надзвичайно активної вдачі, вона поривалась до діяльної революційної боротьби, скерованої проти тюрми народів — Російської імперії. Але стан її здоров'я позбавляв її всякої можливості брати будь-яку участь у революційній діяльності, за винятком кількох окремих випадків. Тому то всю свою енергію, весь свій запал, всю силу свого могутнього незломного Духа Леся Укранка вклала в своє поетичне слово, зробивши його справжньою зброєю в боротьбі за свої заповітні ідеали.

Гасло „мистецтво для мистецтва” не існувало для Лесі Українки, вона його рішуче відкидала. Головне призначення поета — служити народові, поезія мусить бути зброєю в боротьбі. І в ліричних поезіях, і в поемах, і в драматичних творах тема призначення поета — одна з найголовніших тем. Леся Українка покладає на поезію високу громадську місію — будити байдужих, закликає до боротьби. Поетка прагнула, щоб поетичне слово діяло так ефективно як металева зброя. З величезною силою експресії ці настрої висловлено в таких палких рядках:

Я не на те, слова, ховала вас
І напоїла кров'ю свого серця,
Щоб ви лилися, мов отрута млява,

І посідали душі, мов іржа.
Промінням ясним, хвилями буйними,
Прудкими іскрами, летючими зірками,
Палкими блискавицями, мечами
Хотіла б я вас виховать, слова!
Щоб ви луну гірську будили, а не стогін,
Щоб краями, та не труїли серце,
Щоб піснею були, а не квилінням.
Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
Не будьте тільки дощиком осіннім,
Палайте, чи паліть, та не в'яліть!

Шевченкове гасло: „Возвеличу отих рабів німих, я на сторожі коло них поставлю СЛОВО” — Леся Українка з запалом і з великим успіхом реалізувала його в своїй творчості. Тих хто продають свій мистецький хист, Леся Українка не визнає за поетів:

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани.

(„Давня казка”)

Леся Українка гостро картала тих поетів, що зрадили свою вільну поезію, що продали свою музу, що зрадили своє основне призначення — боронити волю і правду. І коли французькі поети в 1896 році влаштували врочисту демонстрацію з нагоди укладеного між Францією і Росією союзу, коли ці поети писали улесливі вірші на честь російського царя, Леся Українка не могла витримати такої профанації поезії, такого низького морального падіння французьких поетів. І Леся Укра-

Інка, велика поетка, чесна принципова людина і свідомка громадянка, що високо тримала прапор свободи, чести і людської гідності, виступила в пресі французькою мовою з гарячим протестом проти такої „профанації поезії і хисту, якої допустили французи сей рік у Версалі” (так писала Леся Українка в своєму листі до своєї дядини, вдови М. П. Драгоманова). Цей відкритий лист до французьких письменників має такий характеристичний заголовок: „ГОЛОС З РОСП ОДНІЄІ УВ'ЯЗНЕНОІ”. А далі йде такий підзаголовок: „Маленька поема в прозі, присвячена поетам і артистам, що мали честь привітати імператорське російське подружжя в Версалі”. Ось деякі уривки з цього листа в українському перекладі.

„Ганьба лицемірній лірі, улесливі струни якої наповнювали акордами залі Версалью. Ганьба чаклуванню зрадливої німфи, яка з хаосу віків викликала морок. Ганьба вільним поетам, які перед чужинцем дзвенять ланцюгами добровільно накладених кайданів. Невольа ще огидніша, коли вона добровільна...

Чи ви знаєте, славетні побратими, що таке убоztво, убоztво країни, яку ви називаєте великою? ... Так, Росія величезна, росіянина можна заслати аж на край світу, не викидаючи поза державні межі. Так, Росія величезна, голод, неосвіченість, злодійство, лицемірство, тиранія безмежна, і всі ці великі нещастя, величезні, колосальні, грандіозні. Наші царі перевищили єгипетських своїми схильностями до масивного. Їхні піраміди високі і дуже міцні. Ваша Бастилія була ніщо в порівнянні з ними. Приходьте ж, великі поети, великі артисти, подивитися на велич наших бастильських фортець, зійдіть з естрад, здійміть ваші котурни й огляньте нашу прекрасну в'язницю. Не бійтесь, побратими, в'язниця поетів, що люблять волю, батьківщину і народ, не така тісна, як інші місця ув'язнення, вона простора й її славне ім'я — Росія. Поет може там мешкати і навіть безпечно, втративши тільки ім'я, або втративши все.

Живіть же спокійно, побратими, прославлені вашими великими іменами. А ти, французька Музо, вибач співацці-невільниці, позбавленій імені. Все таки я менше тебе зневажила своєю убогою прозою, ніж твої вільні друзі в своїх прекрасних улесливих віршах.”

У в'язнена.

Таку блискучу характеристику Росії дала в цьому

листі Леся Українка.

Про ролі і призначення поета Леся Українка написала багато творів, в яких панує основна центральна провідна ідея: поет повинен бути не тільки активним борцем за правду і волю, — його місія значно складніша і відповідальніша: він повинен розбудити в серцях народу незгасиму віру в перемогу, повинен будити народ до мужнього героїчного подвигу. Таку мобілізуючу силу поетичного слова ствердила Леся Українка в поезії „Поет під час облоги”, в поемі „Давня казка”, в легенді „Орфесве чудо” та в інших творах. В драматичних етюдах „Вавилонський полон” і „На руїнах” в образах співця-пророка Єлеазара та пророчиці Тірци поетка показала героїчні постаті борців за народню справу і визволення від кайданів тяжкої неволі.

В поемі „У пуці” Леся Українка в образі Річарда Айрона показала трагічну постать мистця, що вступає в конфлікт з обмеженою некультурною масою, яка ставила перед мистцем свої утилітарні вимоги і вимагала від мистця, щоб він пожертвував своїми мистецькими ідеями і принципами, догоджуючи своїм талантом громаді та виконуючи її „соціальне замовлення”. Але Річард Айрон, як справжній мистець, що не може зрадити художню правду і стати на шлях примітивізму, спрощенства та грубого утилітаризму, рішуче відкидає вимоги пуританської громади і залишається мистцем, вірним своїм принципам вільного мистецтва. Проте самотність мистця і його ізольованість від суспільного життя так само виявилася згубною для нього і для його таланту.

Отже Леся Українка була і проти відірваності мистецтва від життя, проти гасла „мистецтво для мистецтва” і проти грубої тенденційності мистецтва, проти його утилітарного призначення та підрядної ролі. Леся Українка гостро критикувала ті твори, де ідея виступала в своєму оголеному вигляді, без відповідного мистецького оформлення. Такої критики зазнав твір Чернишевського „Что делать”. Леся Українка відзна-

час в цьому творі „навмисну механічність, схематичність подій і характерів, убожество психології, тенденційну матеріальність описів”. З роману Чернишевського вийшла карикатура, „бо він свідомо розминувся з художньою правдою, замінивши її публіцистичними роздумуваннями і теоретичною схемою при белетристичних ситуаціях, і тим несвідомо скомпромітував свій замисел.” („Утопія в белетристиці”). Леся Українка вимагала від мистецтва художньої правди і засуджувала голу тенденційність: „Коли нам хто розказує сон у формі політично-економічного трактату, докладно виробленої схеми громадського устрою, то це перечить художній правді і, вживаючи технічного виразу, „не заражає читача”. Коли письменник одурить нас у цьому основному художньому принципі, то ми вже настроєні не вірити ні правдивості окремих деталей його кратин, ні правді його ідеалу, ні навіть щирості його власної віри.” (там же).

Вся творчість Лесі Українки була щасливим сполученням глибокої ідейности і високомистецької форми. В парі з зростом ідейного змісту літературної творчости Лесі Українки удосконалюється і формальний бік. Вірш поетки набуває виїняткові енергії і сили, поетична мова досягає вершка своєї досконалости, удосконалюються й ритмічні, ефонічні та мелодійні засоби Леся Українка вносить в українську літературу нову тематику, нові ідеї, нові проблеми і нові художні засоби для вислову цих ідей, вона використовує в своїй поетичній творчості найкращі здобутки західноєвропейської літературної творчости: уводить європейські строфічні форми, неримований вірш, оригінальні форми вільного віршу „імпровізацій” та „листів”. Високу оцінку з боку критиків знаходить її цікава імпресіоністична манера письма, музична природа її стилю. Поетка знаходить яскраві фарби, оригінальні образи, малюючи пейзажі рідної природи. Особиста лірика її відбиває „найінтимніші поривання жіночого чуття, найзахваніші сторони жіночої психіки взагалі.” (М. Зеров). Своєю ліричною

творчістю Леся Українка стає основоположником неоромантичного напрямку в нашій поезії.

*

* *

Вінцем літературної творчості Лесі Українки були її драматичні поеми. Ці нові мистецькі речі, як каже М. Євшан, — „уже не моментальні реакції поетичного духа, не фрагментарні, накидані в хвилини надхнення, а вічно свідомий акт творчої волі”, той „великий капітал культурний, якого не дало нам ні одно надхнення”.

Потяг до драматичної форми позначається ще в ранньому періоді літературної творчості.

Перший драматичний твір Лесі Українки „Блакитна троянда” (1896) відбиває впливи західноєвропейської драматургії, зокрема вплив Ібсена. Але ця прозова драма становить виняток з усієї драматичної творчості Лесі Українки щодо своїх мистецьких засобів і стилю. Конкретний, узятий з реального життя сюжет, не відповідає особливому складові мислення Лесі Українки, здібному до узагальнювання, абстрагування. Леся Українка шукає нових засобів і форм драматургії. Вона вдається до улюбленої античної тематики і пише драматичну поему „Іфігенія в Тавриді”, але не закінчила її.

Дальша еволюція драматургії Лесі Українки не пішла шляхом неокласичної стилізації. Звертаючись до античної тематики, Леся Українка свою тему розв'язувала самостійно і незалежно від традиції.

Року 1898 Леся Українка розпочала писати драматичну поему „У пущі”, але закінчила її аж 1907 року. Образи англійських пуритан навіяні біографією Мільтона, яку прислав поетці М. П. Драгоманов.

Першу закінчену драматичну поему „Одержима” Леся Українка написала 1901 року протягом однієї ночі у надзвичайних обставинах — біля ліжка смертельно хворого свого друга С. К. Мержинського, за два тижні перед його смертю. Леся Українка два місяці не відходила від хворого, і він помер на її руках. У хвилинах найбільшого душевного напруження поетка „брала

паперу картку білу", тоді

Хотілося мені зібрати тії сльози,
Що в голосі бреніли невидимо;
Колись отак, розказує легенда,
Хустиною святая Вероніка
Зібрать хотіла сльози й піт Христа.
Та на хустині, замість поту й сліз,
Зостався образ у вінці терновім
Того, Хто впав знебулий під хрестом.
О кожний раз як я збирала сльози
Твої, мій друже, на папір біленький,
Я бачила те чудо Вероніки.

Останні два тижні Леся Українка цілі дні і ночі сиділа беззмінно у ліжка хворого друга. „Життя мое тут досить трагічне, — писала Леся в одному з листів до О. Кобилянської, — ... Я не покину його, так як покинули його інші його друзі.” Свої тяжкі настрої і переживання відбила поетка в поемі „Одержима”. Дехто з критиків називав цю поему „поемою надмірного індивідуалізму”. Насправді це поема надмірної, всепоглинаючої любови. „Одержима” — це твір, сповнений „високої поетичної сили і емоціональної наснажености.” (А. Гозенпуд).

Біблія була однією з найулюбленіших книжок Лесі Українки (Докладніше про це див.: П. Одарченко. Переклади Лесі Українки з Біблії. „Наша Культура” Вінніпег. 1951, ч. 1,2). Ще 1888 року Леся Українка написала поему на біблійний сюжет „Самсон”. І з того часу впродовж усієї своєї творчости поетку вражали величні образи Біблії, вона зверталася до Біблії як до джерела своєї творчости. Так само як Тарас Шевченко часто звертався до біблійних образів, до гарячої біблійної мови старозавітних пророків, так само й Леся Українка користувалася з надхненної мови Святого Письма для того, щоб висловити свої палкі почування безмежної любови до поневоленого українського на-

роду. Особливо привертала увагу поетки тема Вавилонського полону. На цю тему Леся Українка написала кілька драматичних поем („На руїнах“, „Вавилонський полон“, „В дому роботи — в країні неволі“). Символічний зміст цих поем поетка виразно розкрила в поезії „І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя!“, що закінчується такими промовистими словами:

І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине новий Вавилон?

В поемі „В дому роботи — в країні неволі“ Леся Українка розбиває хибну думку про спільність і єдність інтересів російського і українського пролетаріату, показуючи в художніх образах раба-єгиптянина і раба-гебрея прірву між цими двома рабами, — це „раб рабів“, між ним і рабом єгиптянином не може бути спільної мови. Коли раб-представник поневоленої нації каже своєму товаришеві, який працює разом із ним, що він „розруйнував би всі ті храми й піраміди! Порозбирав би всі камінні довбні!“ У відповідь на ці слова робітник-єгиптянини ударив в лице гебрея. Аж тепер раб-гебрей зрозумів, що він не може бути товаришем єгиптянинові, хоч вони обидва й мають спільний дім роботи і неволі.

„Я мушу знати, що я тут раб з рабів,
що він мені чужий, цей дім неволі,
що тут мені товаришів нема, —

до такого висновку приходять гебрей. Російська держава — „цей край неволі“ — з його традиціями і культурою, чужа і ворожа українському робітникові. Український робітник подвійно поневолений — соціально і національно, не знайде зрозуміння з боку російського робітника, представника пануючої нації. Мета й шляхи їхньої боротьби різні, єднання між ними не може бути, бо російський робітник проти національного визволен-

ня поневолених націй російської тюрми народів — таке розв'язання поставленої проблеми.

До найкращих творів Лесі Українки належить драматична поема „Кассандра”. В символічних образах на матеріалі антично-грецького міту про Кассандру Леся Українка з великим мистецьким хистом яскраво змалювала боротьбу двох народів. В „гіркій давньо-минулій долі” зруйнованої Трої поетка бачила „образ рідної неволі”. Показуючи події мітичної троянської війни, поетка бачила перед своїми очима вражаючу аналогію — боротьбу українського народу проти російських окупантів на Україні, що мов ахайці облягали Трою. Опрацьовуючи страшні сцени руйнування Трої, поетка була під свіжими враженнями жорстоких розгромів та ліквідації селянських рухів 1902 року на Полтавщині, коли царська адміністрація розстрілювала голодні натовпи, серед яких було багато жінок і дітей. І в тяжкі часи жорстокої кривавої боротьби лунає пророчий голос мужньої, свободолюбної патріотки Кассандри, яка володіє трагічним для неї даром віщування: вона передбачає майбутні події, але не може вплинути на зміну ходу цих подій. Вона пророкує нещасливу долю Трої, але нічого не може зробити для врятування рідного міста, її пророчий голос розпачливо лунає: „Вартуй, стороже!” — але троянці кленуть свою віщунку, вважаючи, що вона своїм пророкуванням накликає лихо й нещастя. Трагізм Кассандри в її цілковитому безсиллі:

Нема Кассандрі зброї! Тільки слово
Та й те в зневазі, у погорді людській.
О, знали ви, боги, чим покарати!
Пророчий дар дали безсилій жінці!
Якби могла я збройною рукою
Все доказати, що казати мушу,
Не та була б ціна й повага слову
Проклятвму від заздрісних богів...
... І як я смію їм казати: борітесь,
Коли сама для боротьби, як жертва? XXXIII

В цих словах Кассандри Леся Українка висловлює свої власні почуття власні переживання. Леся Українка була для України справжньою українською Кассандрою: вона геніяльно передбачала хід подій, вона прагнула до діяльної боротьби, але через свою хворобу не могла стати в ряди активних озброєних борців. Пересторогою ї тепер звучать слова Кассандри: „Дурно не дає дарунків ворог!” До пильності проти підступств ворожих кличе її до нашого покоління Кассандра:

„Чувай, стороже!” ... „Гей, чатуй, вартуй!”, ... „Не спи, стороже!” Своім твором Леся Українка закликала і закликає українське громадянство збудитись від інертності, від байдужості і бездіяльності, від довірливості до ворога і від нерозуміння його підступств.

Угодовство і пасивність поміркованої громади гостро критикує і картає поетка також і в своїй драматичній поемі „У катакомбах”, протиставляючи покірній громаді образ активного борця Раба-Неофіта, що кличе до збройної боротьби проти гордого Риму, що символізує ненависну Росію білого царя:

А я піду за волю проти рабства,
Я виступлю за правду проти вас!

З життя перших християн у стародавньому Римі написала Леся Українка велику драму „Руфін і Прісцилла”. На тлі широкої і виразної картини Риму напередодні його загибелі поетка показує жорстоко переслідувану владою християнську громаду. Центральний образ драми християнка Прісцилла. Цей образ є втіленням найвищих християнських чеснот, втіленням любови християнської, жертвності і самоофіри. Її чоловік, молодий римлянин значного роду, поганин, але щира любов до дружини приводить його до християн і він розділяє її долю, разом із своєю коханою дружиною умираючи під ударами імператорських мечів. Глибоко зворушливі слова Прісцилли напередодні смертної карі:

Я вірю,
що там, на небесах, де вічна правда
очам душі з'являється відкрито,
її збагне незламний твій розум.
І ми тоді в одну зіллємось душу,
єдину, неподільну і щасливу.
Уже й тепер я бачу щастя одсвіт,
як заграву далеку...

Світлий образ надхненної християнки Прісцілли, що вмирає за високу ідею, протиставлено грубій тимчасовій силі імператорського Риму, що деспота — тирана визнає за найбільшого бога.

Християнській темі присвячена і трагедія „Адвокат Мартіяна”. В образі Мартіяна Леся Українка показала могутню постать самовідданого борця, що жертвує всім особистим заради високої ідеї, що мужньо і непохитно переносить найбільші нещастя, виконуючи свою громадську повинність.

Єдиним твором з українською історичною тематикою залишається драматична поема „Бояриня” (1910). В образах минулого України Леся Українка відтворює новітні ідеї, розв'язує найважливіші проблеми своєї сучасності. В яскравих образах поетка показує, як поступово розвіюються всі ілюзії Оксани і Степана в можливість співпраці українців з Москвою, як виробляється і стверджується погляд, що тільки „мушкет і шабля”, себто тільки рішуча збройна боротьба може визволити український народ з московської неволі. У цьому творі Леся Українка найяскравіше виявила своє негативне ставлення до віковичного ворога України — Москви, засудила тих українців, що на московській службі сподіваються допомагати Україні, проголосила konieczність революційної збройної боротьби проти окупантів, як єдиний шлях визволення України.

Таку ж рішучу непримиренність проти Москви проголосила Леся Українка своїм прекрасним твором „Оргія”. Для виразу своїх думок про українське життя

Леся Українка обрала тут неукраїнське тематичне тло. Дія відбувається в Коринті, в одному з грецьких міст в добу перебування Еллади під римським пануванням. Символіка драми дуже виразна і прозора: подолана Еллада — це Україна, римські завойовники — це царська Росія. В героїчній постаті Антея Леся Українка показала ту частину української інтелігенції, яка високо тримає прапор рідної національної культури і яка не хоче своїм талантом і мистецькими здібностями служити чужій культурі поневолювачів. „Топтати рідних лаврів я не хочу! — каже Антей. — Тріумфи в Римі — то для мене ганьба.” Він воліє краще вмерти, а не стати зрадником свого народу, своїх переконань. Таким же незломним і принциповим борцем за рідну культуру була і Леся Українка, яка невтомно „орала свою вбогу ниву, рідні перелогів”.

Найвидатніший твір Лесі Українки, вершина її поетичної творчості, — це „Лісова Пісня”. „Це є шедевр серед шедеврів Лесиної творчості, каже Б. Якубський, — є те найвище творче досягнення, що його вона встигла дійти... Все, що складало людську та поетичну індивідуальність Лесі Українки, всі впливи життєвого оточення, найбільш глибокі й міцні, все, що становило собою щось виняткове, щось видатне в цій смутній жінці, все її глибоко-органічне відчуття — відбилось в „Лісовій Пісні”. М. Драй-Хмара в своїй монографії про Лесю Українку пише: „Лісова Пісня” — твір автобіографічний в найвищому розумінні цього слова: в ньому відбилось духове життя Лесі Українки, її інтелект, глибока ніжність її психіки, — сильний поетичний порив, весь лабіринт її душі, життя й думок”. М. Зеров вважає, що „Лісова Пісня” та „Камінний Господар” Лесі Українки „досягають найвищої точки, до якої колинебудь доходила українська драма.” Перекладач творів Лесі Українки на англійську мову П. Конді, високо оцінюючи „Лісову Пісню”, порівнює її з „Сном літньої ночі” Шекспіра. Така одностайна висока оцінка цього твору Лесі Українки. Написала його

поетка за чотири дні літом 1911 року. „Мені здається, — писала Леся Українка до матері, — що я просто згадала наші ліси та затужила за ними. А то ще й здавна тую мавку „в умі держала“, ще із того часу, як ти в Жабприці мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами”. В основу драми взято вселюдську вічну проблему: людина і природа. В природі є краса і воля, — в людському житті панує неволя і журба. У звуках пісні людина і природа знаходять для себе спільну мову. Мавку захопила музика людської душі. З пісні виросло кохання. Чисті душі Мавки і Лукаша їх чисте вільне кохання розбила жорстока прозаїчна дійсність. Мавка зрадила саму себе. Вона „покинула високе верховіття і низько на дрібні стежки спустилась”. У Лукаша був дар, красу і вартість якого розуміла тільки Мавка. Це музика, пісня, мистецтво, творчість, „цвіт душі”, з якого виросло їх кохання. Лукаш зрадив не тільки Мавку, своє кохання, але й самого себе, свій дар, свою творчість. Вищу сферу людської діяльності він занедбав задля примітивної буденщини, вузьких дріб'язкових інтересів і турбот. Лукаш не зміг „своїм життям до себе дорівнятись”. В „Лісовій Пісні” Леся Українка з великою мистецькою силою показала конфлікт між високим ідеалом і прозаїчною дріб'язковою дійсністю; змалювала трагедію високої душі, що загрузла в болоті буденщини; втілила з нечуваною силою мрію про краще людське життя і показала безсмертя подвигу великої любови. В „Лісовій Пісні” Леся Українка показала „одвічну боротьбу людського духу за волю, за правду, ... Мавка страждає і навіть гине в нерівній боротьбі, але вона воскресне, бо вона невмируща, як невмирущі вічні поривання до правди, світла і волі” (Є. Кирилюк).

До безсмертних творів української і світової поезії належить також драматична поема „Камінний Господар”. Лукаш у „Лісовій Пісні” гине, зрадивши себе. Так саме і Дон-Жуан гине, зрадивши себе, склавши

до ніг честолюбної і владолубної донни Анни „свою так буйно викохану волю”. В листі до А. Кримського Леся Українка сама розкриває ідею свого твору: „ідея її (драми „Камінний Господар” П. О.) перемога камінного, консервативного елемента, втіленого в командорі, над роздвоєною душею гордої, егоїстичної жінки — донни Анни, а через неї і над Дон-Жуаном, „лицарем свободи”. (24. V. 1912). В листі до О. Кобилянської Лесь Українка ще ясніше з'ясовує свій задум: „Я не мала на меті додавати щось нового до усталеного в літературі типу Дон-Жуана, хіба лише підкреслити анархістичність його вдачі. Власне він повинен був такий бути, яким його звикли собі уявляти більш менш усі... Донна Анна, здавалось мені, вже й так зайняла надміру багато місця в драмі, значно більше, ніж їй первісно було призначено, але Командор, се я таки тямлю, вийшов занадто схематичним — се більш символ, ніж жива людина... Шкода мені теж, що я не змігла поставити Долорес так, щоб вона не здавалась блідою супроти Донни Анни, — се не було моїм замислом і я навіть який час вагалась, хто має бути справжньою героїнею драми — вона чи донна Анна, і дала перевагу Анні не з симпатії (Долорес ближча моїй душі), а з почуття правди, бо так буває в житті, що такі як Долорес мусять відходити в тінь перед Аннами і стаються жертвами властиво не Дон-Жуанів, а власної надлюдської екзальтації; се тип мучениці природженої, що все мусить гинути розп'ята на хресті, хоч би мала сама себе на той хрест прибити, коли бракує для того катівських рук... Над нею ніщо „Камінне” не має влади... Усталені форми для неї тільки якісь містичні формули... Але те, що в тих „формах” є „камінного” пригнічуючого, позбавляючого волі, не може мати влади над її вільною душею” (9. V. 1913). Отже в цьому творі найшла своє втілення ідея с в о б о д и. Самодержавна, тоталітарна влада — це найбільший ворог свободи. Традиційна тема світової літератури знайшла цілком нове трактування в цій оригінальній україн-

ській версії Дон-Жуана.

Останній більший твір Лесі Українки — це „Триптих“, що складається з трьох творів: 1. „Що дасть нам силу?“, 2. „Орфееве чудо“ і 3. „Про велета“. Це твори різних жанрів (апокриф, легенда і казка), але вони об'єднані тематично і ідейно. Тема — Україна, визволення України. Знесилений робітник тесля не може далі працювати; „Не маю сили. Згинула. Пропала. Що верне силу, як її нема?“ — І далі поетка в яскравих образах дає відповідь на поставлене питання. Тесля побачив, як Христос упав під вагою того хреста, який тесля зробив. І вкрай знесилений робітник забуває про свою безмірну втому, підіймає хрест і несе його на Голготу:

Я тесля. Я зробив сей хрест важким,
То й мушу я нести його. Давайте...

Моральна повинність відроджує силу, — така ідея твору. Усвідомлення своїх моральних і національних обов'язків дасть ту силу, що бракує нашому народові в боротьбі проти ворогів, — така ідея твору, таке розкриття його символіки. Все життя і невтомна діяльність тяжко хворої і вкрай знесилесої Лесі Українки — найяскравіше ілюструє цю надзвичайну силу, що її дає моральна повинність, усвідомлення свого національного обов'язку.

Другий твір „Орфееве чудо“ також розв'язує те саме питання: „Що дасть нам силу?“ Легендарні герої — Орфей, Зет і Амфіон — докраю знесилили на будові міського муру, вони більше не можуть нічого робити. Спів Орфея робить чудо: люди, що прийшли на цей чарівний спів, збудували мур. Силу українському народові дасть поетичне слово великих співців. Українське письменство, каже С. Єфремов, „будило оспалих, невидючим очі розкривало, оглухлим вертало слухи і стало за могутню підойму нашого національного воскресіння“. Могутнє слово Шевченка було співом Орфея

для України. Таким же чудодійним Орфесвим співом, що дає велику силу нашій нації, є палке слово Лесі Українки.

Ідея сили лежить і в основі казки „Про велета”. В образі казкового велета Леся Українка показує Україну, що спить в зачарованому сні, безсила, облутана дротами. Але цей сон не вічний, прийде час коли могутній велетень Україна прокинеться від вікового сну

І встане велетень тоді,
Розправить руки грізні,
І вмиє розірве на собі
Усі дроти залізні.

В далекому Єгипті, тяжко хвора, за кілька місяців до смерти, Леся Українка лине думкою до свого улюбленого Рідного Краю і висловлює в своєму передсмертному творі глибоку і непохитну віру в визволення українського народу від пут і кайданів московської неволі:

Кохана стороно моя!
Далекий Рідний Краю!
Що раз згадаю я тебе,
То й казку сю згадаю, —

так закінчує Леся Українка останній твір своєї невмирущої поезії.

Сорок років тому Микола Євшан на сторінках „Літературно-Наукового Вісника”, присвяченого пам’яті найздатнішої і найславнішої дочки Українкого Народу, писав, що могутня творчість Лесі Українки — це не „поезія” тільки. „Се протиставлення живого чоловіка, його потреб душі і серця всяким абстрактним ідеалам, рабству мертвого закону, який скував чоловіка, се, коли хочете, ціла програма духового і культурного відродження, огонь, який має розпалити глухороджений люд і зробити його видючим! І не в без-

XXXX

душних і механічних вигуках: „куйте мечі!”, а власне тут, в сих творах Лесі Українки, я бачу найсильніше слово нашої поезії, найсильніший вислів нової національної душі після Шевченка!”

Петро Одарченко

Л І Р И К А

1.

КОНВАЛІЯ.

Росла в гаю конвалія
Під дубом високим,
Захищалась від негоди
Під віттям широким.

Та недовго навтішалась
Конвалія біла,—
І їй рука чоловіча
Віку вкоротила.

Ой понесли конвалію
У високу залю,
Понесла її з собою
Панночка до балю.

Ой на балі веселая
Музиченька грає,
Конвалії та музика
Бідне серце крає.

Тож панночка в веселому
Вальсі закрутилась,
А в конвалії головка
Пов'яла, схилилась.

Промовила конвалія:
«Прощай, гаю милий!

І ти, дубе мій високий,
Друже мій єдиний!

Та й замовкла. Байдужою
Панночка рукою
Тую квіточку зів'ялу
Кинула додолу.

Може й тобі, моя панно,
Колись доведеться
Згадать тую конвалію,
Як щастя минеться.

Не довго й ти, моя панно,
Будеш утішатись,
Та по балях у веселих
Таночках звиватись.

Може колись оцей милий,
Що так любить дуже,—
Тебе, квіточку зів'ялу,
Залишить байдуже...

Волинь.
30/X, 1884.

2.

САФО.

Над хвилями моря, на скелі,
Хороша дівчина сидить,
В лавровім вінку вона сяє,
Співецькую ліру держить.

До пісні своєї сумної
На лірі вона приграє,
І з піснею тою у серці
Велика їй туга встає:

В тій пісні згадала і славу
Величну свою, красний світ,
Лукавих людей, і кохання,
І зраду, печаль своїх літ,

Надії і розпач... дівчина
Зірвала лавровий вінець
І в хвилях шумливого моря
Знайшла своїй пісні кінець.

с. Колодяжне.
3/ХІ, 1884.

3.

НАДІЯ.

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:

Надія вернутись ще раз на Україну,
Поглянути ще раз на рідну країну,

Поглянути ще раз на синій Дніпро,—
Там жити, чи вмерти, мені все одно;

Поглянути ще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкії гадки...

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.

4.

ЧОГО ТО ЧАСАМИ...

Чого то часами, як сяду за діло,
Або як вже працю кінчаю я сміло,
Не раз се на мене, мов хмара яка,
Спадає сумная задума тяжка?

Така-то задума спиня мою руку,
Що людськую бачу кругом себе муку,
Недолю та сльози—і думка зрина:
Нащо тут здалася ця праця дрібна?..

Недолі й дотепніші люди не вбили,
Що-ж з нею подіють слабі мої сили?
І кидаю працю, бере мене жаль—
Та друга вже думка розважить нечаль:

Все ж може ся пісня якую людину
Розважить успіє хоч би на хвилину,—
І щиро промовленим словом моім
Збуджу огонь я у серці чийм!

А може й позиток який з того буде
І з праці моєї скористують люде...
І знов мені зваги в душі прибуло,
І знов я за діло, підвівши чоло!

5.

ПІСНЯ.

Чи є краді між квітками
Та над весняні?
Чи є в життю краді літа
Та над молоді?

Не всихайте, пишні квіти,
Цвітять хоч до літа!
Пождять літа, доля прийде,
Не тікайте з світа!

Двічі на рік пишні квіти
Та не процвітають;
В життю літа найкращі
Двічі не бувають.

Та ще ж квіти не посохли,
Рута зелененька,—
Не журися, дівчинонько,
Ще ж ти молоденька!

1888.

6.

ОСТАННЯ ПІСНЯ МАРІЇ СТЮАРТ.

*Que suis je, hélas et de quoi
sert ma vie?..*

Що я тепер, о Боже! жить мені для чого?
Слаба, мов тіло, в котрім серця вже нема,
Тінь марна я, мене жаль-туга обійма,
Самої смерти прагну—більше вже нічого.

Не будьте, вороги, ненависні до того,
Хто в серці замірів владарних не здійсма,
Бо муку більшую, ніж має сил, прийма,
Не довго втримувать вам лютість серця свого.

Згадайте, друзі,—ви, котрі мене любили,—
Що я без щастя-долі у життю сьому
Нічого доброго зробить не мала сили;

Кінця бажайте безталанню мойому,
Бо вже коли я тут недолі досить маю,
Хай буду я щаслива там, у іншим краю!

ЗАВІТАННЯ.

В темпу безсоннюю ніч, в передсвітнюю чорну годину,
 Втомленим очам моїм вельми дивна поява з'явилась:
 Темно-червонеє світло, неначе той одблиск пожежі,
 Лихо віщуючий, темряву ночі розсунув.

В світлі з'явилася генія темная постать.
 Довга та чорная шата, мов хмара, його покривала
 І хвилювала в повітрі, як море в негоду,
 Сталі холодної полиском крила широкі ясніли;
 Кучері чорні та довгі спадали на плечі.

В темних та гострих очах його погляд непевний
 світився,—

Сумно дивився в простор і палкії лилися з них сльози.
 Горе тому в чиє серце ті сльози огнистії кануть:
 Лихо та горе, всевітню нікчемність побачить він

разом,
 В серці в його запалає той племінь страшенний же-
 Що у тім погляді жевріє,—і безнадійність, [рушій,
 Тлжка, понура, обгорне його, наче хмара осіння.

Скована жахом, я погляд спустила додолу.
 Він же промчав, наче вітер, і зник у просторі.
 Темрява знов залягла, ще чорніша, ще глибша.

Вечір був місячний, ясний, і зорі лагідно сіяли;
 Тихо було у повітрі, вітрець тільки часом
 Легким крильцем повівав—і далеко, далеко
 Із-за гори десь доносився гук від вечірнього дзвона.

Довгая біла стяга простелилась від срібного сйива
В хаті моїй,—надто ясно вже світач рогатий
Ночі тієї світив. Якась тїнь у тїм сйїві з'явилась,
Легка, блакитна, прозора і невиразна, як мрія.
Геній то був, але геній не той, що з'являвся
Темної ночі тоді, коли жахом скував мою душу.
Тихо стояв він і ледве що маяла шата прозора;
Кучері яснії, легкі вилися над чолом лагідним,
Білії крила сріблясті леліли у місячнім сйїві
Яснії очі були і погляд їх був наче промінь;
Любо всміхався, від усміху того у серці
Радісна, тиха надія, мов квітка лілеї, розквітла.
Людська недоля будила не розпач в мені, а бажання
Кращої долі, яснішої,—той ідеал мені сяяв
В погляді яснім, і серце за ним поривалося линуць.
Він подивився на мене журливо—і серцем я вчула,
Що у небесні простори не сила моя ще полинуть...
Зник він, як мрія, як срібний туман проти сонця.
Зоря на небі рожева уже починала займатись,
Із-за гори доносився гук від далекого дзвона...

8.

ДО НАТУРИ.

Натуро матінко! я на твоєму лоні
Дитячі радощі і горе виливала
І матір'ю тебе я щиро звала,
З подякою складаючи долоні.

Ти іскру божую збудила в моїх грудях;
Надія,—їй-же першу пісню я співала,—
Мені провідною зорею стала,
І з нею буду я добра шукати в людях.

Коли ж почую я, що промінь погасає
Надії милої,—тоді, Натуро нецько,
Прийми моє знебулеє серденько
І проміння нове нехай йому засяє.

9.

НА ПРОВЕСНІ.

Не дивуйте, що квітом прекрасним
Розцвілася дівчина несміла,—
Так під промінням сонечка ясним
Розцвітає первісточка біла.

Не дивуйте, що думи глибокі
Будять речі та сльози пекучі,—
Там на провесні дзвінкі потоки
Прудко, гучно збігають із кручі.

Не дивуйте, що серце так рвано,
Щиро прагне і волі і діла,
Чули ви, як на провесні рано
Жайворонкова пісня бренила?

СПИВЕЦЬ.

Пишно займались багрянії зорі
 Колись на весні,
 Любо лилися в пташиному хорі
 Пісні голосні.

Грала промінням, ясним самоцвітом,
 Порання роса,
 І усміхалась весняним привітом
 Натури краса.

Гордо палала троянда розкішна,
 Найкраща з квіток,—
 Барвою й пахом вродливиця пишна
 Красила садок.

А соловейко троянді вродливій
 Так любо співав,
 Голосом дивним співець чарівливий
 Садки розвивав.

Слав до вечірньої зорі прощання,
 Що гасла вгорі,
 Ще ж голосніше співав на вітання—
 Поранній зорі...

Вже пролетів, немов пташка зальотна,
 Весняний той час,—

Осінь холодная, осінь вільготна
Панує у нас.

Тихо спускається нічка осіння,—
Година сумна;
Місяць холоднее кида проміння;
Здалека луна

Пугача віддого крик,—гук єдиний;
Діброва—німа.
Де ж соловейко? де ж спів солов'їний
Ох, де ж він?—Нема!

В вирій полинув, де вічная весна.
Натхненний співець.
Вічно красує там рожа чудесна,
Там теплий вітрець;

Глухо і сумно кругом на просторі.
Мій гаю сумний!
Кинув співець тебе в тузі та в горі.
Тебе й край рідний.

Тиша така тепер всюди панує,
Лиш в листі сухім
Вітер зітха, мов дріяда сумує,
Із жалем глухим.

Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б та щира, гарячая мова
Зломила зиму.

І розлягалась би завжди по гаю
Ясна-голосна
Пісня, й розквітла б у рідному краю
Новая весна.

Та хоч би й крила мені солов'їні
І воля своя,—
Я-б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!

Волинь. 1889.

В'ЯЗЕНЬ.

Сидить в темниці в'язень самотний
 І скрізь блукає поглядом, смутний:
 То по закуренім, низькім склепінню,
 То по стіні, по брудному камінню.
 Над головою в його розпустила
 Нудьга свої широкі сиві крила.

А думка рветься в той широкий світ,—
 Його вкрива тепер весняний цвіт...
 «Забудь той світ! міцна твоя темниця».
 І думка пада, мов підбита птиця.
 Не плаче бідний в'язень, не ридає,—
 Сумний, понурий край вікна сідає.

Перед вікном широка бита путь,
 По їй чужі байдужі люди йдуть,
 Хто йде, хто їде,—на темницю гляне;
 Холодний погляд!.. Ох, як серце в'яне!
 В темниці тут жива душа конає,
 Ніхто про те не думає, не дбає...

Дорогою йде жінка молода.
 Яка ж сумна, убога та бліда!
 І на руках несе малу дитину,
 Обгорнену в подерту сір'ячину.
 Яка ж вродлива, гарна, мов картина,
 Та безталанна вбогая дитина!

Побачив в'язень шару та й зрадів.
А тільки вид йому як сніг збілів.
Ох, се ж його дружина молода!
Ох, се ж його дитиннонька мала!
«Здоров був, любий!» — жінка говорила. —
А в голосі її сльоза брєніла.

Але весела й жвавенька була
І щебетала дівчинка мала:
«Куку, куку! а де ти? тут, татусю?
Візьми на руці, поцілуй Марусю!»
Здавалось, певне, бідному дитяті,
Що татко жартами сховався за ґрати.

А татко ручку доні цілував
І гіркими сльозами обливав.
«Ох, ти ж моє дитя кохане, рідне!..»
А жінка мовила:—«Радіє бідне...
Мале,—його ще лихо не діймає;
Вже другий день, як хліба в нас немає.

В неділю ще за той нещасний хліб
Останню худобу жид заґріб,
Продав за довг останню корову...
І сльози жінці перебили мову;
До каменя холодного припала
І гірко, розпачливо заридала.

Мала дитина почала квилить
І стиха їсти в матері просить.
«Прощай!» промовила понуро мила,
Дитину до віконця підсадила.
Татусь, цілуючи свою дитинку,
Невільничого хліба дав скоринку...

Він погляд свій услід їм посилав.
Він і тепер не плакав, не ридав,

На очах в його сльози не блищали,—
Вони на серце каменем упали.
І в'язень руки заломив з журбою:
«Навіщо ми побралися з тобою!»

Волинь. 1889.

ЗОРЯНЕ НЕБО.

(Цикл.)

12.

I. ЗОРІ, ОЧІ ВЕСНЯНОЇ НОЧІ...

Зорі, очі весняної ночі!
Зорі, темряви погляди ясні!
То лагідні, як очі дівочі
То палкі, мов світла прекрасні.

Одна зірка палає, мов племінь,
Білі хмари круг неї, мов гори.
Не до нас посила вона промінь,
Вона дивиться в інші простори...

Інша зіронька личко ховає
В покривало прозореє срібне,
Соромливо на діл поглядає,
Сипле блідеє проміння дрібне.

Ти прекрасна, Вечірня зоре!
Урочисто й лагідно ти сяєш,
Ти на людське не дивишся горе,
Тільки щастя й кохання ти знаєш.

Як горить і мигтить інша зірка!
Сріблом міниться іскра чудесна...
Он зоря покотилась, то гірка
Покотилась сльозина небесна.

Так, сльозина то впала. То плаче
Небо зорями-сльзьми над нами.
Як тремтить теє світло! неначе
Промовля до нас небо вогнями.

Горда, ясна, огнистая мова!
Ллється промінням річ та велична!
Та ми прагнем лиш людського слова
І німа для нас книга одвічна...

13.

II. ЄСТЬ У МЕНЕ ОДНА...

Єсть у мене одна
Розпачлива, сумна,
Одинокая зірка ясная;

Сеї ж ночі дарма
Її кличу,—нема,
Я стою у журбі самотній.

І шукаю вгорі
Я тієї зорі:
«Ох, зійди, моя зірко лагідна!»

Але зорі мені
Шлють проміння сумні:
«Не шукай її, дівчино бідна!»

14.

III. МОЯ ЛЮБА ЗОРЯ.

Моя любя зоря ронить в серце мені,
Наче сльози, проміння тремтяче,
Рвуть серденько моє ті проміння страшні...
Ох, чого моя зіронька плаче!

15.

IV. Я СЬОГОДНІ В ТУЗІ...

Я сьогодні в тузі, в горі,
Мов у тяжкім сні,—
Отруїли ясні зорі
Серденько мені...

16.

V. ЗОРЯ.

В небі місяць зіходить сумний,
Поміж хмарами вид свій ховає,
Його промінь червоний, сумний
Поза хмарами світить-палає.

Мов пожежа на небі горить,
Землю-ж темнії тіні вкривають,
Ледве промінь прорветься на мить.
Знову хмари, мов дим, застиляють.

Крізь темноту самотно зорить
Одинокая зірка ясна,
Її промінь так гордо горить,
Не страшна їй темнота нічна!

Гордий промінь в тієї зорі,
Та в нім туга палає огниста.
І сіяє та зірка вгорі,
Мов велика сльоза промениста.

Чи над людьми та зірка сумна
Променистими слізьми ридає?
Чи того, що самотна вона
По безмірнім просторі блукає?..

CONTRA SPERM SPERO.

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
 Тож тепера весна золота!
 Чи то так у жалю, в голосінні
 Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
 Серед лиха співати пісні,
 Без надії таки сподіватись,
 Жити хочу! Геть, думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі
 Буду сіять барвисті квітки,
 Буду сіять квітки на морозі,
 Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
 Та кора льодовая, мідна,
 Може, квіти зійдуть, і настане
 Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
 Буду камінь важкий підіймать,
 І несучи вагу ту страшную,
 Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну
 Не стулю ні на хвилику очей,

Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити!—Геть, думи сумні!

КОЛИ ВТОМЛЮСЯ Я...

Коли втомлюся я життям щоденним,
 Щоденним лихом, що навколо бачу,
 Тоді я думку шлю в світа далекі,
 Блаукає погляд мій в країні мрії.
 Що бачу я в далекому просторі?
 Прийдешність бачу я, віки потомні.
 Мені ввижається, як в тихім, ріднім колі
 Старий дідусь навча своїх онуків,
 Про давнину справдешні байки править,
 Про те, що діялось на нашім світі.
 Родинне коло діда оточило,
 Сини та дбчки, молоді онуки;
 Одні уважно, пильно вислухають,
 У других тиха мрія в очах сяє.
 Онук що-наймолодший сів близенько
 Край діда і слідкує його рухи
 Палким, уважним поглядом блискучим.
 Дідусь мовляє тихо урочисто:
 «Щасливі дітки, ви, що народились
 В лагідний час, в безпечную годину!
 Ви слухаєте, мов страшную казку
 Сю розповідь про давні дикі часи.
 Так, дітки! світ наш красний, вільний
 Темницею здавався давнім людям;
 Та й справді, світ сей був тоді темниця:
 В кормигу запрягав народ народа,
 На вільне слово ковано кайдани.

Пів-роду людського не звано людьми,
Затято йшов війною брат на брата.
Ви знаєте, що звалося війною?
Тоді війною звали братовбійство
Во ім'я правди, волі, віри, чести,
А кроволиття звалося героїзмом;
Убожеством там звали смерть голодну,
Багатством—награбовані маєтки,
Простотою—темноту безпросвітню,
Ученістю—непевнеє блукання,
Бездушну помсту звано правосуддям,
А самоволю деспотичну—правом.
Всім гордим-пишином честь була і слава,
Зневаженим-ображеним погорда.
Загинув би напевно люд нещасний,
Якби погасла та маленька іскра
Любови братньої, що поміж людьми
У деяких серцях горіла тихо.
Та іскра тиха тліла, не вгасала,
І розгорілася багаттям ясним,
І освітила темную темноту,—
На нашім світі влада світла стала!..
Се розповідали мені старії люди,
Не за моєї пам'яті було те». —
Так говорив дідусь.—Онук найменший,
Підвівши чоло, ясно подивився,
Уста тремтіли усміхом утішним.
«Дідусю, ти страшні казав нам байки,
Я радий, що не бачив лихоліття!»

МІЙ ШЛЯХ.

На шлях я вийшла ранньою весною
 І тихий спів, несмілий заспівала,
 А хто стрівався на шляху зі мною,
 Того я щирим серденьком вітала:
 «Самій не довго збитися з путі,
 Та трудно з неї збитись у гурті».

Я йду шляхом, пісні свої співаю;
 Та не шукайте в них пророчої науки,—
 Ні, голосу я гучного не маю!
 Коли ж хто сльози ллє з тяжкої муки,—
 Скажу я: «разом плачмо, брате мій!»
 З його плачем я спів з'єднаю свій,

Бо не такі вже гіркі сльози—спільні.
 Коли ж на довгому шляху прийдеться
 Мені почути співи гучні, вільні,—
 В моїй душі для них луна знайдеться.
 Сховаю я тоді журбу свою,
 І пісні вільної жалем не отрую.

Коли я погляд свій на небо звожу,—
 Нових зірок на йому не шукаю,
 Я там братерство, рівність, волю гожу
 Крізь чорні хмари вглядіти бажаю,—
 Тих три величні золоті зорі,
 Що людям сяють безліч літ вгорі...

Чи тільки терни на шляху знайду,
Чи стріну може де і квіт барвистий?
Чи до мети я певної дійду,
Чи без пори скінчу той шлях тернистий,—
Бажаю так скінчити я свій шлях,
Як починала: з співом на устах!

РОЗБИТА ЧАРКА.

На весіллі бреньять чарочки,—
Хай здорові живуть молодята!
Хай живуть, як в гніздечку пташки,
Хай кохаються, мов голуб'ята!

На весіллі хтось чарку розбив,—
Молода на посаді сумує,
Молодий смутно чоло схилив;—
Не журіться, «то щастя віщує!»

На весіллі музика гучна,
Тож то шпарко та весело грає!
Ох, я знаю, комусь то вона
Безталаннеє серденько крає!..

І розбилось від жалю свого
Серце смутне... Чи хто теє чує?
Чи не скаже хто часом того,
Що—розбитеє серце віщує?

ДОСВІТНІ ОГНІ.

Ніч темна людей всіх потомлених скрила
 Під чорні широкії крила.
 Погасли вечірні огні;
 Усі спочивають у сні.
 Всіх владарка ніч покорила.

Хто спить, хто не спить,—покорись темній силі.
 Щасливий, хто сні має милі.
 Від мене сон милий тіка...
 Навколо темнота тяжка,
 Навколо все спить, як в могилі.

Привиддя лихі мені душу гнітили,
 Повстати ж не мала я сили...
 Зненацька проміння ясне
 Од сну пробудило мене,—
 Досвітні огні засвітили!

Досвітні огні переможні, урочі
 Прорізали темряву ночі,
 Ще соняшні промені сплять,—
 Досвітні огні вже горять,
 То світять їх люди робочі.

Вставай, хто живий, в кого думка повстала!
 Година для праці настала!
 Не бійся досвітньої мли.—
 Досвітній огонь запали,
 Коли ще зоря не заграла.

В МАГАЗИНІ КВІТОК.

В великому місті в розкішну теплицю
 Дівчина прийшла молода,
 Бо серцем почула весну чарівницю,
 Шуміла весняна вода.

І ледве струмки зазвеніли співочі,
 Пташки заспівали дрібні,—
 Вчувались дівчїні веснянки дівочі,
 Ввижались діброви рідні.

І ледве натуру зо сну зимового
 Збудив поцілунок весни,—
 Дівчина задрігнула рясту дрібного,
 Їй проліски снились ясні.

Тепер вона тут, в сій розкішній світлиці...
 Ох, що се так серце стиска?
 Як душно, як тісно, немов у темниці!
 Сей пил, мов отрута яка!

В теплиці між квітами скрізь походяє
 Гурток панночок і панів.
 Дівчина кругом погляда, уважає,
 І погляд її посмутнів.

Все квіти розкішні... Дівчина зітхнула.
 «Чим можу панянці служити?..»

Зненацька чийсь голос дівчина почула,—
То крámар паничик біжить.

«Чи є в сій теплиці весняні квіти?»
Питає дівчина його.
«А якже! є різні,—чим маю служити?
Тут можна набути всього:

«Ось є гіяцінти, нарциси і рожі,
Азалії є запашні,
Конвалії свіжі, фіялочки гожі...»
«Ні, пролісків треба мені...»

Здивовано глянув панич; зашарілось
Дівчїні обличчя біде.
«То панночці пролісків простих схотілось?
Їх в місті немає ніде!

«Тут тільки садові квітки».—«Дуже шкода».
І вийшла дівчина сумна.
«Тут міські розкоші! тут міська вигода!»
Вертає додому сумна.

Зустрілась їй жінка, на плечах похилих
Несе щось, убога така.
«Чи купите, панночко, пролісків білих?»—
Тремтить із квітками рука.

«Звичайне! А звідки, я вас попитаю,
Взяли ви сі квіти свої?»—
«Та сила ж квіток тепер всюди по гаю!
Се тут»... Та не чула її

Дівчина. Згадала околиці рідні:
Скрізь квіти, ряс, ясна роса...
На проліски білі, на квіти лагідні
Скотилася тихо сльоза...

23.

СОН.

(Посвята Олександрі С—вій).

Був сон мені колись: богиню ясну
Фантазії вбачали мої очі,
І друга любого подобу красну
Богиня прийняла тієї ночі.

Той самий вираз і усмішка мила,
Той самий погляд довгий, розумливий.
На плечах лиш барвисті мала крила,
Вінець над чолом з лавру святобливий.

Вона іде! Непереможна сила
Мене примушує за нею простувати
По темних, тісних ходниках. Вступила
Вона в якісь таємні палати.

Чи то свята будова, чи темниця?
Високеє і темнеє склепіння,
Одно віконце вузьке, мов стрільниця,—
Крізь його сиплеться бліде проміння

І падає на стіну; височенний
Орган стоїть там, наче скеля дика,
Де був прикований Титан страшенний,
Що забажав освіти чоловіка.

Спинилася богиня і за руку
Взяла мене, і словом говорила:

Вважай і пам'ятай мої слова й науку:
То світовий орган і доля так судила,

Що тільки раз він має гук подати,
Страшний той гук, потужний і величний,
По всіх країнах має залунати
І перекинути світовий стрій одвічний.

Страшне повстане скрізь землі рушення,
І з громом упадуть міцні будови.
Великий буде жах, велике й визволення!
Тоді спадуть всесвітнії окуви.

І правда лавром чоло уквітчає,
І згине зло, укриване віками.
В честь волі нової хвала співець заграє
На вільних струнах вільними руками.

Тож слухай: ти орган порушить можеш
Не дужою та смілою рукою,
Всесвітнє зло тим гуком переможеш,
Здобудеш для землі і щастя і спокою.

Та знай: твоє життя так миттю згасне
Як блискавка, що перед громом свіне;
Не для тебе те світло правди ясне,
Що світ осяє,—ні, життя твоє загине!

І вільні струни славити не будуть
Ні твого ймення, ані твого діла,—
Щасливії нещасною забудуть,
Не буде вкрита лаврами могила!

Промовила і зникла. В самотині
Я застаюся розважати-гадати,
Як визволить той гук, що замкнутий в скелині,
Що має гучно в світі залунати?

І я стою, неначе скам'яніла.
Знебула думка вже не розважає...
Що се? немов би пісня забреніла,
Здалека, мов би цілий хор ридає.

Глибока, тиха, нерозважна туга
Вникає в серце, каменем лягає;
Ридає хор, мов дикий вітер з луга,
А темрява склепіння застилає.

З віконця ледве-ледве блисне промінь;
Ті хмари темні давлять мою душу,
А серце палять, мов жерущий племінь.
Ні, гук страшний я видобути мушу!

Хай я загину, та хай сяє мило
Над людьми сонцем правда і надія.
Зважливо простягаю руку, сміло,—
І прокидаюсь... Так! то сон був... мрія!

СОН ЛІТНЬОЇ НОЧІ.

(Посвята М. Славинському).

Сон літньої ночі колись мені снився,
Коротка та літня нічка була,
І сон був короткий,—він хутко змінився
І зник, як на сході зоря розсвіла.

Чудова мрія, розкішна та ясна,
Кохано в ту ніч обгорнула мене,
Приснилась мені люба доля прекрасна,
Приснилось невидане щастя дивне.

Була я щаслива, безмірно щаслива;
Приснилось мені... та того не списать!
Де в світі є мова така чарівлива,
Щоб справжнєє щастя могла розказать?

Та сон був короткий. Ранесенько-рано
Вже зникла рожева мрія моя,—
Туди полинула, де грала кохано
Злотисто-рожева світова зоря.

Поглянула я, що вже нічка зникала,—
І душу мою обгорнула печаль;
І тихо-тихесенько я промовляла:
«Сон літньої ночі! мені тебе жаль!..»

Я щастя не маю і в мріях не бачу,
Бо інші мрії у серці ношу.

Коли я часами журюся і плачу,—
Я щастя у долі тоді не прошу.

Для інших і доля і щастя хай буде,
Собі я бажаю не сну, а життя,—
Хто зо сну прокинувсь, хай щастя забуде,
Йому вже до щастя нема вороття!

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА.

Колись нашу рідну хату
Темрява вкривала,
А чужа сусідська хата
Світлами сіяла.

Багатила чужа хата,
Лиха там не знали,—
Туди й наші українці
Дари доношали.

Та минав ти, наш Кобзарю,
Чужії пороги,
Орав своєю вбогу ниву,
Рідні перелоги.

Гомоніла твоя кобза
Гучною струною,
В кожному серці одбивалась
Чистою луною.

Спочиваєш ти, наш батьку,
Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
Думки на Україні.

Хай-же промінь твоїх думок
Поміж нами сяє,—

«Огню іскра великого»
На вік не згасає!

Щоб між нами не вгасало
Проміння величне,
Ти «поставив на сторожі»
Слово твоє вічне.

Ми, як ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелоги.

СКРІЗЬ ПЛАЧ...

Скрізь плач і стогін і ридання,
Несмілі поклики, слабі,
На долю марні нарікання
І чола схилені в журбі.

Над давнім лихом України
Жалкуєм-тужим в кожний час,
З плачем ждемо тії години,
Коли спадуть кайдани з нас.

Ті сльози розстроюють рани,
Загойтись їм не дадуть.
Заржавіють від сліз кайдани,
Сами ж ніколи не спадуть!

Нащо даремнії скорботи?
Назад нема нам вороття!
Берімось краще до роботи,
Змагаймось за нове життя!

27.

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА.

(Коханій мамі).

Уже скотилось із неба сонце,
Заглянув місяць в моє віконце.
Вже засвітились у небі зорі,
Усе заснуло, заснуло й горе.
Вийду в садочок та погуляю,
При місяченьку та й заспіваю.
Як же тут гарно, як же тут тихо,
В таку годину забудеш лихо!
Кругом садочки, біленькі хати
І соловейка в гаю чувати.
Ой чи так красно в якій країні,
Як тут на нашій рідній Волині!
Ніч обгорнула біленькі хати,
Немов маленьких діточок мати,
Вітрець весняний тихенько дише,
Немов діток тих до сну колише.

НА ДАВНІЙ МОТИВ.

«На добридень, ти моя голубко!»
 «На добридень, мій коханий друже!»
 «Що ж сьогодні снилось тобі любко?»
 «Сон приснився, та дивненький дуже».

«Що ж за диво снилось тобі, мила?»
 «Мені снились білії лелії»...
 «Тішся, мила, бо лелія біла—
 Квітка чистої та любові надії!»

«Мені снились білії лелії,
 Що хитались в місячному світлі,
 Мов гадали чарівнії мрії,
 І пишались, гордії, розквітлі.

І сіяли дивною красою,
 Мов непевні, чарівничі квіти,
 І блищали ясною росою,
 Що горіла, наче самоцвіти.

Приступила я до квітів ближче,—
 Всі лелії раптом затремтіли,
 Почали хилитись нижче, нижче
 Та й пожовкли, далі почорніли.

І з лелій тих чорних поспадали
 Всі блискучі самоцвітні роси,

На травичі схиленій лежали,
Наче дрібні та рясні сльози»...

«Дивний сон твій, любко моя гожа...
А мені червоні снились рожі».
«Тішся, милий, бо червона рожа,
То кохання квітка та розкоші».

«Мені снилося: червоні рожі
Пломеніли в промені злотистім
І були на райські квіти схожі,—
Запашні, з листячком барвистим.

Так чудово рожі паленіли
Від кохання й радощі ясної,
І цвіли, тремтіли та горіли
Від жаги палкої, таємної.

Приступивсь я до одної рожі,—
Пригорнуть хотів я до серденька,
Зблідли раптом рожі прехороші
І найкраща роженька ясненька.

Та й умилась буйною росою
Та моя найкраща рожа мила,
Мов підтята гострою косою,
Полягла мені до ніг змарніла...»

Засмутилась пара молоденька,—
Зрозуміти снів своїх не може
І додому поверта сумненька.
Дай їм, Боже, щоб було все гоже!..

29.

У ПУТЬ.

Хвилини йдуть,
Пора у путь!
Прощай, рідний краю!
Вже хутко я піду.
Тут долі не маю,—
На чужині знайду.

Шукатиму долі в далекій стороні.
Вперед! прагну волі, у світ пора мені,
Бо літа не ждуть...
Пора мені в путь!

Прощай, товариство, родина рідна!
Прощай, моя люба дружино смутна!
Я може навіки іду в чужий край...
Прощай,—добрим словом мене спогадай!
Я йду, тверда звага
Веде мене на шлях,
У серці одвага,
Хоч сльози на очах...

В далекій чужині
Я сили наберусь
Служити країні,
Або не вернусь...
Я все покидаю: садочки рясні,
І темні діброви, і ниви ясні,
З собою несу я лиш рідні пісні.

Пора у путь,
Хвилини йдуть...
Шумлять на прощання
Зелені луги;
Летять розставання
Хвилини дорогі!..
Хоч тяжко країну
Рідную покидать,
Я йду на чужину,
Я мушу поспішати...

Далекая путь,
Хвилини не ждуть!

В ДИТЯЧОМУ КРУЗІ.

(Цикл).

30.

I. НА ЗЕЛЕНОМУ ГОРБОЧКУ.

На зеленому горбочку,
У вишневому садочку,
Пригулилася хатинка,
Мов маленькая дитинка .
Стиха вийшла виглядати,
Чи не вийде її мати.
І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки,
Вийшло сонце, засвітило
І хатинку звеселило.

31.

II. ЛІТО КРАСНЕЄ.

Літо краснеє минуло,
Сніг лежить на полі;
Діти з хати виглядають
В вікна... шкода волі!

Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
«І нащо зима та люта?»
Все вони питають.

«Он все поле сніг завів,
Хоч не йди із хати!
У замкнуті дивись вікна,
Ніде й погуляти!

Сніг з морозом поморозив
Всі на полі квіти...
Десь зима та не скінчиться!»
Нарікають діти.

Ждіте, ждіте, любі діти!
Літо знов прилине,
Прийде мила годинонька,
Як зима та згине;

І завітне наше поле
І зазеленіє.—
Знов його весна прекрасна
Квіточками вкриє.

32.

III. МАМО, ІДЕ ВЖЕ ЗИМА.

«Мамо, іде вже зима,
Снігом травидю вкриває,
В гаю пташок вже немає..
Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?»
В неньки спитала дитина.
«Ні, не кожна», одказує мати,—
«Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати,—
Ще осталась пташина маленька».

«Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?»—

«Не боїться морозу вона.
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навісної.
Жде, що знову прилине весна».

«Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, напевне, ще й дуже,
Чи то безпечні такі,—
Чуєш, цвірінькають так,
Мов їм про зиму байдуже!
Бач—розспівалися як!»

«Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де б під снігом поживку шукати».

«Нащо ж співає? Чудна!
Краще шукала-б зерна!»

«Спів пташині потіха одна,—
Хоч голодна, співа веселенько,
Розважає пташине серденько,
Жде, що знову прилине весна».

33.

IV. ТІШСЯ, ДИТИНО...

Тішся, дитино, поки ще маленька,
Ти ж бо живеш на весні,
Ще твоя думка літає легенька,
Ще твої мрії ясні.

Мрія полине із думкою вкупці
Геть у далекі світа,—
Крил не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа.

Чи пам'ятаєш ти казку-дивницю,
Як то колись принесла
Тую цілющу-живущу водицю
Дрібна пташина мала?

Їй не страшні були дикі простори,
Скелі і хвилі морські,
Перелітала найвищій гори,—
Мала крильцята прудкі.

Так твоя думка швиденько полине,
Тільки їй волю даси,
І принесе з чарівної країни
Краплю живої роси.

І як приступить журба невсипуща
Та до серденька твого,—
Тая росиця цілюща-живуща
Буде жити його.

Хай же та мрія із думкою вкупці
Лине в незнані світа,—
Крил не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа!

34.

ВЕСНЯНКА.

(Сестрі Олесі.)

Як яснєє сонце
Закине свій промінь ясний
До тебе в віконце,—
Озвись на привіт весняний,

Олесю серденько,
Співай веселенько!
Весняного ранку
Співай, моя люба, веснянку!

Як бідну первістку,
Дочасну, морози поб'ють,
І кущик любистку
Холоднії роси полють,—

Не плач, моя роже,
Весна переможе!
Весняного ранку
Співай, моя люба, веснянку!

Як дрібнії дощі
Заслонять нам світ на весні,
Як нам молодощі
Пов'ються у хмари сумні,—

Не тратьмо надії
В літа молодії!

Весняного ранку—
Співаймо, сестрице, веснянку!

На літо зелене
Поїду я геть в чужий край,
Згадай же про мене,
Як підеш по квіти у гай.

Спогадуї, Олесю,—
Сестру свою Лесю!
Весняного ранку
Даю тобі сюю веснянку!

6/IV, 1890.

35.

СОНЕТ.

Натура гине—вся в оздобах, в злоті,
Останній усміх ясний посила
І краскою непевною пала,
Немов коняюча вродливиця в сухоті.

Недавно ще була вона в турботі,
Жила і працею щасливая була;
Тепер останні дарунки роздала
І тихо умира... кінець її роботі!

Спокійно умира, і листом покриває
Росинки білії, ті сльози самотні
Від сонця ясного і від людей ховає.

Натура лє ті сльози таємні,
Того, що хутко ляже в смертнім сні,
В холодній, білій сніговій труні...

4/XI, 1890.

КРИМСЬКІ СПОГАДИ

(Цикл).

(Посвята братові Михайлові Обачному).

36.

ЗАСПІВ.

Південний краю! як тепер далеко
Лежиш від мене ти! за горами крутими,
За долами розлогими, за морем,
Що вже тепер туманами густими
Укрилося, бурливе. Та не страшно
Моїм думкам осінньої негоди,
На Чорнім морі. Швидче тої чайки
Вони перелетять у ту країну,
Де небо ще синіє, як весняне,
Де грає сонця проміння кохане.
Туди мої думки полинуть швидко
І привітають ту ясну країну,
Де прожила я не одну днину,
А не була щаслива й на годину...
Та я за те докірливого слова
Тобі не кину, стороно прекрасна!
Не винна ти, що я не маю долі.
Не винна ти, що я така нещасна!

1892.

I. ТИША МОРСЬКА.

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певно, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певно, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!

Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на беріг
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим човенцем,—
В'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця,
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!

Поплила б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,
Ні підводнії каміння,—
Я про них бм й не згадала
В краю вічного проміння!

Євпаторія.
16/VIII, 1890.

38.

II. ГРАЙ, МОЯ ПІСНЕ!..

Досить невільная думка мовчала,
Мов пташка у клітці замкнута од світа,
Пісня по волі давно не літала,
Приборкана тугою, жалем пририта.

Час, моя пісне, у світ погуляти,
Розправити крильця, пошарпані горем,
Час, моя пісне, по волі буяти,
Послухатъ, як вітер заграв понад морем.

Плинь, моя пісне, як хвиля хибкая,—
Вона не питає, куди вона плине;
Линь, моя пісне, як чайка прудкая,—
Вона не боїться, що в морі загине.

Граї, моя пісне, як вітер сей грає!
Шуми, як той шум, що круг човна вирує!
Дарма, що відгуку вітер не має,
А шум на хвилиночку погляд чарує!

Серед чистого моря.
17/VIII, 1890.

39.

III. БЕЗСОННА НІЧ.

Цілу ніч до зорі я не спала,
Прислухалась, як море шуміло,
Як таємная хвиля зітхала—
І як серце моє стукотіло.

Ночі темної дивні почвари
Заглядали в безсонні очі,
І страшніші, ніж сонні кошмари,
Ті привиддя безсонної ночі.

Думки-гадки, мов птахи нічнії
Налетіли, тяжкі та суворі,
Ох, непевні ті думи, страшнії,
Наче хвилі у північ на морі!

Хто одважиться в північ на море
Своє хибке човенце зіпхнути?
Хто поважиться людськеє горе
Світовеє серденьком збагнути?

Той у північ на море поплине,
Хто не думає ранку діждати...
Хай же думка моя вільно лине,—
Я не буду на ранок чекати.

Серед мороку, бурі-негоди,
Цілу ніч буде човен блукати;
Як зійде сонце правди та згоди,
Я тоді вічним сном буду спати.

Буде шарпати буря вітрила,
Пожене геть по темному морю.
Ох, коли б мені доля судила
Хоч побачити раннюю збрю!

Євпаторія, 1891.

40.

IV. НА ЧОВНІ.

Нічко дивна! тобі я корюся.
Геть всі темні думи сумні!
Не змагаюся вже, не борюся,—
Потопаю в сріблястому сні.

Люди сплять, спить і людське лихо,—
Лихо сили не має в сю ніч.
Тихо скрізь і на серденьку тихо,
Десь журба з нього згинула пріч.

Може тільки сховалась глибоко?
Може зараз прокинеться знов.
Та дарма! поки ясне ще око,
Не здіймаймо журливих розмов!

Глянь, як хвилі від срібла блищаться!
Глянь, як небо сіріє вгорі.
Вабить хвиля на море податись,
Кличе промінь ясної зорі.

Плине білий човник, хвилечка колише,
Хвилечка гойдає;
Плине білий човник, вітер ледве дише,
Ледве повіває.

Білії хмаринки, лебедині крила
Угорі гуляють,
Довгою стягою, що зору покрила,
Місяця сягають.

Місяченько світло, і рожеве й срібне,
Кида-розсипає,
І ряхтить, і сяє світло теє дрібне,
Як вогонь палає.

Геть далеко в морі кораблі видніють,
Бачу здалеченька,
Як виразно щогли тонкії чорніють
Проти місяченька.

Плиньмо геть за теє корабельне місто,
Там, де нам прекрасна

Доріженька сля, де пала огнисто
Stella maris ясна.

.....

На човні нас було тільки двоє.
Хвилі скрізь вколо нас колхались,
І такі ми самотні обоє
Серед того простору здавались.

Я дивилась на тебе, мій брате;
Що гадала,—не вимовлю зроду;
Чим було тоді серце багате,
Поховала я в тихую воду.

Може хвиля тобі розказала
Все, що думала я в тую мить?
Ні! вона те глибоко сховала...
Хай же там моя думонька спить!

Думка спить і серденько спочило;
Я дивлюсь на обличчя твоє;
Тихе море спокою навчило
Невгамовнеє серце моє...

Євпаторія. 8/VII, 1891.

41.

V. НЕГОДА.

В темний вечір сижу я в хатині;
Буря грає на Чорному морі...
Гомін, стогін, квиління пташині,
Б'ється хвиля, як в лютому горі.

Там на б́ерезі мріє кілка́ми
Морський човен, розбитий, нужденний,

Наче звір, що в пустині піска́ми
Його вихор засипав південний;

Мов у неба рятунку благають
Ті останки сумні, нещасливі,
А з туману на них набігають
Грізні, люті вали білогриві.

Вдарить вал і гукне́, мов з гармати.
Скрізь по березі гук залунає;
Хоче море човна розламати,
Трощить, ломить, піском засипає.

Як розбитий човен безталанний
Серед жовтих пісків погибає,
Так чудовий сей край богоданний
У неволі в чужих пропадає.

Наче кінь степовий, вільний, дикий,
Що в пісках у пустині вмирає;
Захопив його вихор великий,
Кінь упав і в знесиллі конає.

В ньому серце живеє ще б'ється,
В ньому кров не застигла живал,
А над ним вже кружляє та в'ється
Птаства хижого чорная згряя;

Рвуть, хапають, їдять та шматують,
При пажернім та лютім ячанні,
І кривавеє тіло батують,
Що тремтить при останнім сконанні.

Сильне море! зберися на силі!
Ти потужне, нема тобі впину,—
Розжени свої буйні хвилі.
Затопи сю нещасну країну!

Євпаторія, 1891.

VI. МЕРДВЕН.

Бескиди сиві, червоної скелі,
 Дикі, непевні, нависли над нами.
 Се, кажуть люди, злих духів оселі
 Стали під хмари стінами.

З гір аж до моря устуні сягають,
 Люди прозвали їх «Чортові сходи»,
 Ходять злі духи по них, та збігають
 Гучні веснянії води.

Люди ж не сміють зійти по тих сходах
 Геть на верхівля, туманом повиті,—
 Духи поклали по всіх переходах
 Скелі, від кручі відбиті;

Хто тільки йтиме по сходах,—задушать,
 Кинувши скелею в нього тяжкою,
 І подоланого стогін заглушать
 Духи луною гірською.

VII. БАЙДАРИ.

Дорога довга. Чагарі, долини,
 На небі палкому ніде ні хмари.
 Ми їдемо, спочинку ні хвилини.

Коли зненацька чую: «Ось Байдари!»
 Дивлюся: брама, сиві дві скелини...
 О, що се? Чудо, чи потужні чари?

Немов заслона впала і відкрила
 Натури дивні краснії дари,
 Що досі від людських очей ховались.

Щоб тут жити, гребати крила!
Вже люди певне від тої пори
Тут не живуть, як з раєм попрощались;

Мов невидимая рука тут положила
Границею отсії дві гори,
Що високо до неба поздіймались.

Один зелений бескид, другий—темний,
Здалека море хвилі золотії
Шле, наче провість волі і надії...

Чи се той світ, загублений, таємний,
Забутий незабутній рай наземний,
Що так давно шукають наші мрії..

44.

VIII. ТАТАРОЧКА.

Там за містом, понад шляхом битим,
По гарячій каменястій полі
Йде дівча татарськеє вродливе,—
Молоденьке, ще гуля по волі.

На чорній сміливій голівці
Червоніє шапочка маленька,
Вид смуглявий ледве прикриває
Шовком шитая чадра біленька.

То закриє личко, то відкриє,—
А очиді, наче блискавиці,
Так і грають з-поза брівок темних!
Що за погляд в цей чарівниці!

ІХ. БАХЧИСАРАЙ.

Мов зачарований стоїть Бахчисарай.
Шле місяць з неба промені златисті,
Блищать, мов срібні, білі стіни в місті,
Спить ціле місто, мов заклятий край.

Скрізь мінарети й деревá сріблисті
Мов стережуть сей тихий сонний рай;
У темряві та в винограднім листі
Таємно плеще тихий водограй.

Повітря дише чарівним спокоєм.
Над сонним містом легкокрилим роєм
Витають красні мрії, давні сни.

І верховіттям тонкії тополі
Кивають стиха, шепотять поволі,
Про давні часи згадують вони...

Х. БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ ДВОРЕЦЬ.

Хоч не зруйнована—руїна ся будова,
З усіх кутків тут пустка вигляда.
Здається, тількищо промчалась тут біда,
Мов хуртовина грізна, раптова.

Тут водограїв ледве чутна мова,—
Журливо, тихо гомонить вода,—
Немов сльозами, краплями спада;
Себе оплакує оселя ся чудова.

Стоять з гарему звалища сумні,
Садок і башта; тут в колишні дні
Вродливі бранки вроду марнували.

Колись тут сила і неволя панували,
Та сила зникла, все лежить в руїні,—
Неволя й досі править в сій країні!

47.

XI. БАХЧИСАРАЙСЬКА ГРОБНИЦЯ.

Палкого сонця промені ворожі
На кладовище сиплються, мов стріли.
На те каміння, що вкрива могили,
Де правовірні сплять, піддані божі.

Ні квітів, ні дерев, ні огорожі...
І серед пустки, наче на сторожі,
Стоїть гробниця. Ті, що в ній спочили,
Навіки в ній своє імення скрили.

З чужого краю тут співці бували
І тіні бранки любої шукали,—
Витає ж тут інша тїнь, кривава:

Ні тут не лежить краса гарема,
Марія смутна, чи палка Зарема,—
Тут спочива бахчисарайська слава!

48.

XII. НАДСОНОВА ДОМІВКА В ЯЛТІ.

Смутна оселя!.. В веселій країні,
В горах зелених, в розкішній долині
Місця веселого ти не знайшов,
Смутний співець! умирать в самотині,
В смутну оселю прийшов.

Звідси не видно ні моря ясного,
Гомону з міста не чути гучного,

З бору соснового шум тут іде;
Гори лунають од вітру буйного,
Часом де дзвін загуде...

Стали в саду кіпариси стіною
Оберегати в оселі спокою,
Лаври—неначе зсушила журба,
Тихо, журливо киди головою,
Віттям плакучим верба.

Все тут журливе кругом сеї хати,—
Та найсмутніші отії кімнати,
Де безталанний поет умирав:
Все тут забрали, що можна забрати,—
Смутку ж ніхто не забрав.

Вікна тьмяніі, мов очі слабого,
В хаті порожній самотно, убого,
Висить свічадо на голій стіні,
Мглою повите,—дивитись на нього
Сумно здавалось мені...

Тута останні «огні догоріли»,
Тута останні «квітки облетіли».
Тільки залилася муза одна,
Що не лишила спідця до могили,
Тута витає сумна.

Тіло поета в далекій чужині;—
Там, у тій самій холодній країні,
Серце на смерть отруїли його!—
Смутная муза літа в самотині,
Кличе поета свого.

СІМ СТРУН.

(Цикл.)

(Посвята дядькові Михайлові).

49.

I. Do.

(Гімн Grave).

До тебе, Україно, наша бездольна мати,
Струна моя перша озветься,
І буде струна урочисто і тихо дунати,
І пісня від серця полетиться.

По світі широкому буде та пісня літати,
А з нею надія кохана
Скрізь буде літати, по світі між людьми питати,
Де схована доля неznана?

І, може, зустрінеться пісня моя самотная
У світі з пташками-піснями,
То швидко полине тоді тая гучная згряя
Далеко шляхами-тернами.

Полине за синец море, полине за гори,
Літатиме в чистому полію,
Здійметься високо-високо в небесні простори
І, може, спітка тую долю.

І, може, тоді завитає та доля жадана
До нашої рідної хати,
До тебе, моя ти Україно мила, кохана,
Моя безталанная мати!

50.

II. Re.

(Пісня Vgioso).

Реве-гуде негодонька,
Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
То я нею не журюся.
Гей ви, грізні, чорні хмари,
Я на вас збираю чари,
Чарівну добуду зброю
І пісні свої узброю.
Дощі ваші дрібненькії
Обернуться в перли дрібні,
Поломляться ясенькії
Блискавиці ваші срібні.
Я ж пушу свою пригоду
Геть на тую бистру воду,
Я розвію свою тугу
Вільним співом в темнім лугу.
Реве-гуде негодонька,
Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
То я нею не журюся.

51.

III. Mi.

(Колискова Agrégio).

Місяць ясененький
Промінь тихесенький
Кинув на нас.
Спи ж ти, малесенький,
Пізній бо час.

Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш
Лихо та жаль.

Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...
Леле, дитинонько!
Жить—сльози лить.

Сором хилитися,
Долі коритися;
Час твій прийде
З долею битися,—
Сон пропаде...

Місяць яснесенький
Промінь тихесенький
Кинув на нас...
Спи ж ти, малесенький,
Поки є час!

52.

IV. Га.

(Сонет).

Фантазіє! ти—сила чарівна,
Що збудувала світ в порожньому просторі,
Вложила почуття в байдужий промінь зорі,
Що будиш мертвих з вічного їх сна.

Життя даєш холодній хвилі в морі!
Де ти, фантазіє, там радощі й весна.
Тебе вітаючи, фантазіє ясна,
Підводимо чоло похилене в горі.

Фантазіє, богине легкокрила,
Ти світ злотистих мрій для нас відкрила
І землю з ним веселкою з'єднала.

Ти світове з'єднала з таємним,
Якби тебе людська душа не знала,
Було б життя, як темна ніч, сумним.

53.

V. Sol.

(Rondeau).

Соловейковий спів на весні
Летіть в гаю, в зеленім розмаю,
Та пісень тих я чуть не здолаю,
І весняні квітки запахні
Не для мене розквітли у гаю,—
Я не бачу весняного раю;
Тії співи та квіти ясні
Наче казку дивну пригадаю—
У сні!..

Вільні співи, гучні, голосні
В ріднім краю я чути бажаю,—
Чую скрізь голосіння сумні!
Ох, невже в тобі, рідний мій краю,
Тільки й чуються вільні пісні—
У сні?

54.

VI. La.

(Nocturno).

Легідні веснянії ночі зористі!
Куди ви од нас полинули?
Пісні соловейкові дзвінко-сріблесті!
Невже ви замовкли, минули?

О, ні, ще не час! ще бо ми не дізнали
Всіх див чарівливої ночі,
Та ще бо лунають, як перше лунали,
Веснянки чудові дівочі.

Ще маревом легким над нами витає
Блакитна весняная мрія,
А в серці розкішно двіте-продвітає
Злотистая квітка-надія.

На крилах фантазії думки літають
В країну таємної ночі,
Там промінням грають, там любо так сяють
Легідні весняні очі..

Там яснії зорі і тихії квіти
Єднаються в дивній розмові,
Там стиха шепочуть зеленії віти,
Там гімни лунають любові.

І квіти, і зорі, й зеленії віти
Проводять розмови кохані
Про вічну силу весни на сім світі,
Про чари потужні весняні.

55.

VII. Si.

(Settina).

Сім струн я торкаю, струна по струні,
Нехай мої струни лунають,
Нехай мої співи лігають
По рідній коханій моїй стороні.
І, може, де кобза знайдеться,
Що гучно на струни озветься,
На струни, на співи мої негучні.

І, може, заграє та кобза вільніше,
Ніж тихії струни мої,
І вільнії гуки її
Знайдуть послухання у світі пильніше;
І буде та кобза—гучна,
Та тільки не може вона
Лунати від струн моїх тихих щиріше.

ВИШЕНЬКИ.

Поблискують черешеньки
В листі зелененькім.
Черешеньки ваблять очі
Діточкам маленьким:

Дівчаточко й хлоп'яточко
Під деревцем скачуть,
Простягають рученята,
Та мало не плачуть.

Раді б вишню з'їсти,
Та високо лізти,
Ой, раді-б зірвати,
Та годі дістати!

«Ой вишеньки-черешеньки
Червоніі, спілі,
Чого ж бо ви так високо
Виросли на гіллі?»

«Ой, того ми так високо
Виросли на гіллі,—
Якби зросли низесенько,
Чи тож би доспіли?»

ЯКЩО ПРИЙДЕ ЖУРБА

Якщо прийде журба, то не думай її
 Рознести у веселодах бучних,
 За столом, де веселії друзі твої
 Прють-гуляють при покличах гучних.

Ти не йди в пишний дім, де музика брєнить,
 Де танцюють веселії пари,—
 Там ще гірше серденько тобі заболить,
 Чоло вкриють ще тяжчії хмари.

І в людську течію ти не важся іти,
 Де юрба стоголова, як море,
 Йде, хвилює, шумить,—в їй поринеш і ти,
 Не розійдеться ж там твоє горе.

Краще йди в темний гай, у зелений розмай,
 Або в поле, де вітер гуляє,
 На дозвіллі із лихом собі розмовляй,—
 Може там його вітром розмає.

Або пісню утни голосну, не смутну,
 Щоб, мовляв, засміялося лихо,
 Проженеш тоді, певне, потвору страшну,
 І на серденьку знов стане тихо...

ДО МОГО ФОРТЕП'ЯНО.

Елегія.

Мій давній друже! мушу я з тобою
 Розстатися надовго... Жаль мені!
 З тобою звикла я ділитися журбою,
 Вповідувать думки, веселі і сумні.

Тож при тобі, мій друже давній, вірний,
 Пройшло життя дитячеє моє.
 Як сиду при тобі я в час вечірній,
 Багато спогадів тоді встає.

Картина повстає: зібравсь гурточок,
 Провадить речі, і співа, й гука,
 На клаві шах твоїх швидкий, гучний таночок
 Чиясь весела виграва рука.

Та хто се плаче там, в другій хатині?
 Чиє ридання стримане, тяжке?..
 Не сила тугу криць такій малій дитині,
 Здавило серце почуття гірке.

Чого я плакала тоді, чого ридала?
 Тоді ж кругом так весело було...
 Ох, певне, лихо серцем почувала,
 Що на мене, мов хмара грізна, йшло!

Коли я смуток свій на струни клала,
З'являлась ціла зграя красних мрій,
Веселкою моя надія грала,
Далеко линув думок легкий рій.

Розстаємось надовго ми з тобою!
Зостанешся ти в самоті німій,
А я не матиму де дітися з журбою...
Прощай же, давній, любий друже мій!

ПЕРЕМОГА.

Довго я не хотіла коритись весні,
 Не хотіла її вислухати,
 Тії речі лагідні, знадні, чарівні
 Я боялась до серця приймати.

«Ні, не клич мене, весно,—казала я їй,—
 Не чаруй і не ваб надаремне.
 Що мені по красі тій веселій, ясній?
 В мене серце і сумне, і темне».

А весна гомоніла: «Послухай мене!
 Все кориться міцній моїй владі:
 Темний гай вже забув зімування сумне
 І красує в зеленім наряді;

Темна хмара озвалася громом гучним,
 Освітилась огнем блискавиці;
 Вкрилась темна земля зіллям-рястом дрібним,
 Все кориться мені, мов цариці;

Хай же й темнеє серце твоє оживе
 І на спів мій веселий озветься,
 Бо на нього озвалося все, що живе,
 В тебе ж серце живе, бо ще б'ється!»

Тихо думка шепоче: «Не вір тій весні!»
Та даремна вже та остоорога,—
Вже прокинулись мрії і співи в мені...
Весно. весно,—твоя перемога!

14/V, 1893.

60.

СОСНА.

З вітром весняним сосна розмовляла,
Вічно-зелена сосна,
Там я ходила і все вислухала,
Що говорила вона.
Ой, не «зеленого шума» співала
Вічно-смутна сосна...
Ні, не «зеленого шума»!
Чулася в гомоні тяжка зимова думка.

Ранком зимовим діброва мовчала,
Наче замерла сумна,
Тільки рясним верховіттям шептала
Вічно-зелена сосна;
Там я ходила і все вислухала,
Що говорила вона,—
Та не веселя думка
Чулася в гомоні того «зеленого шума»!..

М Е Л О Д І Ї.

(Цикл.).

(1893—1894).

61.

I. НІЧКА ТИХА І ТЕМНА БУЛА...

Нічка тиха і темна була.
Я стояла, мій друже, з тобою;
Я дивилась на тебе з журбою;
Нічка тиха і темна була...

Вітер сумно зітхав у саду.
Ти співав, я мовчазна сиділа,
Пісня в серці у мене бренила,
Вітер сумно зітхав у саду...

Спалахнула далека зірниця.
Ох, яка мене туга взяла!
Серце гострим ножем пройняла...
Спалахнула далека зірниця...

62.

II. НЕ СПІВАЙТЕ МЕНІ...

Не співайте мені сеї пісні,
Не вражайте серденька мого!
Легким сном спить мій жаль у серденьку.
Нащо співом будити його?

Ви не знаєте, що я гадаю,
Як сижу я мовчазна, бліда.
Тож тоді в мене в серці глибоко
Ся пісня сумная рида!

63.

III. ГОРИТЬ МОЄ СЕРЦЕ...

Горить моє серце, його запалила
Гарячая іскра палкого жалю.
Чому ж я не плачу? Рясними сльозами
Чому я страшного вогню не заллю?

Душа моя плаче, душа моя рветься,
Та сльози не ринуть потоком буйним,
Мені до очей не доходять ті сльози,
Бо сушить їх туга вогнем запальним.

Хотіла б я вийти у чистеє поле,
Припасти лицем до сирій землі
І так заридати, щоб зорі почули,
Щоб люди вжахнулись на сльози мої.

64.

IV. ЗНОВ ВЕСНА...

Знов весна і знов надії
В серці хворім оживають,
Знов мене колишуть мрії,
Сни про щастя навівають.

Весна красна! любі мрії!
Сни мої щасливі!
Я люблю вас, хоч і знаю,
Що ви всі зрадливі...

65.

V. ДИВЛЮСЬ Я НА ЯСНІЙ ЗОРІ...

Дивлюсь я на ясній зорі,
Смутні мої думи, смутні.
Сміються байдужії зорі
Холодним промінням мені.

Ви, зорі, байдужії зорі!
Колись ви инакші були,
В той час, коли ви мені в серце
Солодку отруту лили.

66.

VI. СТОЯЛА Я І СЛУХАЛА ВЕСНУ...

Стояла я і слухала весну.
Весна мені багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну.
То знов таємно-тихо шепотіла.

Вона мені співала про любов,
Про молодощі, радощі, надії,
Вона мені переспівала знов
Те, що давно мені співали мрії.

67.

VII. ХОТІЛА-Б Я ПІСНЕЮ СТАТИ.

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луну.

Щоб геть аж під ясній зорі
Полінути співом дзвінким,

Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі яснії,
Гучніші, ніж море гучне.

68.

ДО МУЗИ.

Прилинь до мене, чарівниця мила,
І запалай зорею надо мною,
Нехай на мене промінь твій впаде,
Бо знов перемогла мене ворожа сила,
Знов подолана я не маю сил до бою;—
Я не журюсь, я знала—се прийде.
Спокійна я, боротися не хочу,
В душі у мене інші бажання:
Я тільки думкою на світі буду жить,
Я хочу слухать річ твою урочу
І на своїм чолі твоє сіяння
Почуть бажаю хоч єдину мить.

13/1—1894.

69.

ТО БУЛА ТИХА НІЧ...

То була тиха ніч чарівниця,
Покривалом спокійним, широким
Простелилась вона над селом,
Прокидалась край неба зірниця,
Мов над озером тихим, глибоким
Лебідь сплескував білим крилом.

І за кожним тим сплеском яскравим
Серце кидалось, розначем билось,
Замирало в тяжкій боротьбі.
Я змаганням втомилась кривавим
І мені заспівати хотілось
Лебединую пісню собі.

1894.

ДАВНЯ ВЕСНА.

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомоніло,—
Зелений шум, весела луна!
Співало все, сміялось і брентіло,—
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблоні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

1894.

У ЧОРНУЮ ХМАРУ...

У чорную хмару зібралася туга моя,
Огнем-блискавицею жаль мій по ній розточився,
Ударив перуном у серце,
І рясним дощем полились мої сльози.
Промчалась та буря-негода палкá надо мною,
Але не зломилла мене, до землі не прибила.
Я гордо чоло́ підвела,
І очі, омиті сльозами, тепер поглядають ясніше,
І в серці моім переможній співи лунають.
Весняная сила в душі моїй грає,
Її не зломил зимові морози міцні,
Її до землі не прибили тумани важкі,
Її не розбила і ся перелітпая буря весняна.
Я вийду сама проти бурі
І стану—поміряєм силу!

МАТИ НЕВІЛЬНИЦЯ.

Був ясний день, веселий, провесняний,
 До нас у хату крізь вікно одкрите
 Вривався гомін голосних потоків,
 Що бігли вниз по вулиці нагірній,
 Вітрець влітав і, мов пуста дитина,
 Скидав додолу від стола шапери,
 За ним влітала ціла зграя гуків,
 Все та давно знайома пісня міста,
 Але і в ній нові лунали ноти,
 Весняні... Та вони лунали не для нас,
 Бо не було весни у наших серці.
 Ота весна, що за вікном сміялась,
 Нам принесла новини невеселі,
 Тюремні вісті: той сидить в неволі,
 Недавно взятий, той в тюрмі збожеволів,
 А той недавно вийшов, але хворий
 Душею й тілом, він же був забраний
 Як раз в роздвіті мрій, надій і праці.
 Над нами теж, мов туча громовая,
 Нависли влади темної погрози.
 Така була для нас в той рік весна.
 У двох сиділи ми і розмовляли,
 Я сумно слухала товаришки розповідь
 І безуважно торочки спітала
 На обрусі (товаришці той обрус
 В тюрмі покійна мати вишивала);
 Розповідь та була уривчаста і тиха,

Бо голос був приглушений від туги,
І хутко він урвався, мов струна;
У хаті стало тихо, тільки чутно,
Як гралася товаришки дитина
І ляскала маленьким батішком,
На стільчику, рушаючи в дорогу.
Я, дивлячись на неї, проказала:
«Ба, що робити? Не журіться, друже!
Хоч може ми і не побачим волі,
Але дитинка ся побачить, певне!
Що скажеш ти на се, малий філософ?»
Дитинка ясно глянула на мене
Розумними, цікавими очима,
А мати шпарко мовила до мене:
«Мовчіть, нехай воно сього не чує!
Ви знаєте, дитиною я часто
Від матері покійної се чула:
Як виростеш, то будеш вільна, доню.
Вона казала се так весело і твердо,
Що я повірила в свою щасливу долю,
І вірила, аж поки не зросла...
Тепер моїй дитині се говорять...
Іди, іди, моє маленьке, грайся!»
Дитина знов до забавок вернулась,
Товаришка взяла шиття, я книжку,
Розмова наша більше не велася...

1895.

73.

І ВСЕЇ ТАКИ ДО ТЕБЕ...

І все таки до тебе думка лине,
Мій занападений, нещасний краю!
 Як я тебе згадаю,
У грудях серце з туги, з жалю гине.

Сі очі бачили скрізь лихо і насилля,
А тяжчого від твого не видали,
 Вони б над ним ридали,
Та сором сліз, що лютяся від безсилля.

О, сліз таких вже вилито чимало,—
Країна ціла може в них втопитись;
 Доволі вже їм литись,—
Що сльози там, де навіть крові мало!

1895.

74.

ВОРОГАМ.

(Уривок).

...Вже очі ті, що так були привикли
Спускати погляд, тихі сльози лити,
Тепер метають іскри, блискавиці,—
Їх дикий блиск невже вас не лякає?
І руки ті, не учені до зброї,
Що досі так довірливо одкриті
Шукали тільки дружньої руки,
Тепера зводяться від судороги, злости,—
Чи вам байдуже про такі погрози?
Уста, що солодко співали й вимовляли
Солодкі речі, або тихі жалі,
Тепер шиплять від лютої, і голос
Спотворився, немаче свист гадючий,—
Що як для вас жалом язик їх буде?..

1895.

ПІВНІЧНІ ДУМИ.

Годі тепера! ні скарг, ані плачу,
 Ні нарікання на долю,—кінець!
 Навіть і хвилю ридання гарячу
 Стримать спроможусь. Нестиму вінець
 Той, що сама положила на себе.
 Доле сліпая, вже згнула влада твоя,
 Повід життя свого я одбираю від тебе,
 Буду шукати сама, де дорога моя!
 Мрії рожеві, тепер я розстануся з вами,
 Тихо відвожу обійми ясних моїх мрій.
 Довго проводити буду сумними очами
 Подруг моїх легкокрилих зникаючий рій.

.
 Згнули мрії і темрява слід їх закрила...
 Ледве що зникли, а в мене вже знов над чолом
 Полум'ям віють огненні широкії крила,
 Мрія нова! літа надо мною орлом.
 Мов зачарована слухаю голос надземний:
 «Ти блискавицею мусиш світити у тьмі,
 Поки зорею рожевою край твій освітиться темний,
 Треба шукати дороги тим людям, що ходять в ярі.
 Глянуть всі ті, що живуть у великій темниці,
 Скажуть: «Се в нашій країні настала весна,—
 Грають по небі зірниці, ясні блискавиці,
 Темна ще ніч, та вже хутко минеться вона».
 Мріє нова! твій голос і крила огнисті
 Ваблять мене, я піду за тим світлом ясним

Через простори і дикі дороги тернисті,
Так як Ізраель ішов за стовпом огняним.

Знаю, куди ти мене поведеш за собою,
Там безупину лютує страшна, невиспуца війна,
Люди там гинуть у тяжкому лютому бою,
Кров там не лється, панує там смерть потайна.
Кличеш? Я йду! за тобою усюди полину,
Знов повернуся у той занашений край,
Де може волі не буде мені до загину,
Мріє нова, з тобою і там буде рай!

1895.

ДО ТОВАРИШІВ.

О, не забуду я тих днів на чужині,
 Чужої й рідної для мене хати,
 Де часто так приходилось мені
 Пекучу, гірку правду вислухати.

Уперше там мені суворії питання
 Перед очима стали без покрас;
 Ті люди, що весь вік несли тяжке завдання,
 Казали: «Годі нам, тепер черга на вас,

На вас, робітники незнані молодії...
 Та тільки хто ви, де? Подайте голос нам!
 Невже ті голоси несміливі, слабкії,
 Квиління немовлят—належать справді вам?

Невже на всі великії події,
 На все у вас одна відповідь є—
 Мовчання, сльози та дитячі мрії?
 Більш ні на що вам сили не стає?

Невже се так?..» Я мовчки все приймала;
 Чим мала я розбити докори ці?
 Мов на позорищі покинута я стала,
 І краска сорому горіла на лиці...

Що ж, браття, мовчите? Чи втішені собою,
 Що вже й докори сі вас не проймуть?

Чи так задавлені неволею, журбою?
Чи може маєте яку яснішу путь?

Подаймо їм велику розвагу,
Скажім і докажім, що ми бойці сами;
А ні, то треба маєть хоч ту сумну одвагу—
Сказать старим бойцям: не ждїть, не
прийдем ми!

1895.

77.

БОЖА ІСКРА.

Вороги:

Геть їх, поетів! навіщо їх співи?
Хто тепер слухать їх рад?
Нас оглушили вже «тихі мотиви»
«Снів» тих, «фантазій», «балад»!

Чули ми й твою «громадську тугу»,
Все то слова голосні,
Хату нагріти в зимову фугу,—
Навіть на те не судні!

Годі тих співів! і так уже сумно.
Посміхом спів ваш брентить...
Слова не тямите мовить розумно,
А віршувать—аж горить!

Прихильні:

Ні, не стихайте, солодкії співи,
Всяк з нас їх слухати рад,
Любо колишуть нас тихі мотиви
«Снів» ваших, «мрій» та «балад».

Тільки навіщо той смуток і туга,
Вжеж бо і так ми сумні.
Хай нас колишуть, як пестошці друга,
Ваші лагідні пісні!

Ніч налягла безпросвітним склепінням,
Очі й серця нам тьмарить,
Хай же привітним і тихим промінням,
Божая іскра горить.

Поет:

Годі вам, гурт ворогів і прихильних,
Марні слова промовлять.
Краще ідіть, навчіть божевільних,
Як їм притомними стать.

Бачили ви, як велике багаття
Кида вогонь аж до хмар?
«Божая іскра» то тяжке прокляття,
Дикий і лютий пожар.

Вогнища тог, не може людина
Ні запалить, ні вгасить,
В кого-ж запала хоч іскра єдина,—
Вік її буде носить!

SLAVUS — SCLAVUS.

Слов'янина!—який величний гук,
 Який широкий і містично темний.
 І скільки літ і як багато рук
 Для неї будували храм таємний.
 Посеред храму п'єдестал звели
 І статую поставили на ньому,
 І вид, немов Ізіді, зап'яли
 Покровом щільним ідоліві свому.
 Стоїть таємна статуя давно,
 Час тихо упливає рік за роком,
 І досі ще нікому не дано
 В лице їй глянути одважним оком
 А що-ж величної Слов'янини сини,
 Німої матері проречистії діти,
 Між людьми чим прославились вони?
 Чим похвалитись їм, з чого радіти?
 Дивіться: з них кожний, як один,
 Що світ би здержав на плечах здорових,
 Міцний, як дуб кремезний, слов'янин
 Покірно руки склав в кайданах паперових,
 Та раз-у-раз поклони низькі б'є
 Перед стовпом, короною вінчаним,
 Порфірою укритим; стовп той є
 По праву спадщини царем названий.
 І кожний весь в крові, в сльозах його лице,
 Троїстая нагайка тіло крає,
 А він ховаючись плете сильце

І братові під ноги простирає.
Колись бувало сильний чужини
Слов'ян-рабів виводив на майдани,—
Тепер, куди не глянь, усюди слов'янин
На себе самохіть кладе кайдани,
І кажуть всі: варт віл свого ярма,
Дивіться, як покірно тягне рало!
Ні, ймення слов'янина не дарма
Синонімом раба між людьми стало!

ПОЕТ ПІД ЧАС ОБЛОГИ.

У місті панує велика тривога.
 Туманом окутала вража облога,
 І голод грозиться страшною рукою,
 Від шпигів ворожих немає спокою.
 Збирається в місті за радою рада,
 Та згоди немає, панує розрада,
 Змагання, непевність і крик: зрада! зрада!
 Мов тяжка хвороба, так час там пливе,
 Та місто не вмерло, воно ще живе.

Он в церкву ідуть молодята до шлюбу,
 Он мати колише дитиноньку любу.
 «Ходімо,—говорить дружина дружині,—
 З'єднаємо руки і долю свою!
 Як згинуть прийдеться,—в останній годині
 Побачу край себе дружину мою».

«Сни,—мати співає,—моє немовлятко,
 Урожене в люту годину дитятко!
 Не будеш ти лиха і голоду знати,
 Поки ще на світі живе твоя мати».

Іде на стрівання хороший вояк
 Віта його мила щаслива.

«Чого зажурився, мій любий козак?»

Питає дівчина вродлива.

«Процатись прийшов я, кохана, з тобою
 От зараз піду з товариством до бою,

Не сила терпіти лихої напасти,
Волю я в широкому полі пропасти,
Ніж тут, немов у тюрмі, погібати!
Тебе тільки, зиронько, жаль покидати»...
Вона подає йому стрільбу грімку,
Чіпляє сама ясну шаблю важку,
Цілує і пестить, і щастя бажає,
І мов на музики на бій виражає;
«Хай наша зоря тебе, милий, веде!»
І милий на смерть без вагання іде.

А онде нещасний коханець край брами
У розпачі голову стиснув руками:
«Найгірша для мене ся люта година!
Не любить мене чарівниця-дівчина!
Подвійний мій розпач, подвійний мій жаль,—
Моя нерозважна печаль!..»

Ов пісня з високого муру лунає.
По мурах одважний співець походить.
Поет не боїться від ворога смерти,
Бо вільная пісня не може умерти.
Тож він з ворогами і з лихом жартує,
І вірші мов легкії стрілки гартує,
І кидає пісню в широкий простор;
Скрізь чутно її, на майдані і в полі.
Юрба перейма тую пісню, мов хор.
Все бачить співець у широкім роздоллі—
І небо, і море, красу світову,
І людям співає він пісню нову.

Усе одбивається в пісні, як в морі.
Рожевая зоря й червоная кров,
І темна ненависть, і ясна любов,
І пламіль пожару, і місяць, і зорі.
Та пісня, як море, і стогне й рида,
І барвами грає,
І скелі зриває,
Як чиста прозора вода.

Всі слухають пісню: нещасний коханець,
Щаслива пара, і мати, й дитина,
Співа тую пісню дружині дружина,—
Те знає і тішиться музич обранець.

Бо влень, серед люду, поети мов діти,
Їм милі триумфи, і лаври, і квіти,
І вабить їм очі велика слава,
Якої не дасть перемога кривава,—
В надії на неї терновий вінець
 Прийма молоденький співець.

Ось десь проминув, зник і вечір погожий,
Ніч криє і місто, і табор ворожий,
І дивляться любо небесні очі.
Поснули усі до спочинку охочі,
Здрімалася навіть обачна сторожа;
Скрізь тихо... Міцна чарівниченька божа,—
 Кориться їй все під кінець;
 Але не кориться співець.
Ті промені горді, ясні, золотії,
В ньому розбудили і речі, і мрії,
 Їх стримати—груди тісні!

І прудко, мов іскри з багаття огнисті,
Мов хвилі гірського потоку сріблісті,
 Летять голосні пісні.
І ллються, і ллються без примусу, вільно,
 Недбалі про славу й вінки,
І линуть з північними вітрами спільно
 Високо під ясні зірки.
Бренить у них радість, лунає і горе,
Шумить у них спогадів, мрій ціле море,
Навколо них розпач хаосом чорніє,
Над ними веселка надій променіє.
Не знає поет, чи хто слуха його,
Не стримує серця і співу свого,
Співа серенаду ясній своїй зірці

Та ночі, та музи своїй винозірці,
Що з ним була в кожній порі...
І пісня чарує облогу ворожу,
І будить на мурах обачну сторожу,
Заснуть не дає до зорі.

12/IV, 1896.

ЄВРЕЙСЬКА МЕЛОДІЯ.

Ти не мій! розлучив нас далекий твій край
 І вродлива чужинка забрала!
 Ти там може знайшов незаказаний рай,
 Я ж без тебе, мов квітка зів'яла.

І zostались мені лиш пісні та думки...
 Ті пісні наші бранці зложили,
 Прислухаючись, як край Євфрату-ріки
 Вавилонській верби шуміли.

Ті пісні не співались, у дні жалібні
 Арфи висіли смутно на вітах,
 І гойдались, неначе журились, сумні,
 По веселих утрачених літах.

На мовчазних устах не лунав тихий спів,
 Він на крилах думок у пустиню,
 У зруйноване божеє місто летів
 І оплакував рідну святиню:

«Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм,
 Вороги найсвятіше сплямили,
 На твоїм олтарі неправдивим богам
 Чужоземці вогонь запалили.

Всі пророки твої від тебе відреклись
 І левітів немає з тобою,

Ато погляне на стіни, величні колись,
Покиває сумний головою.

Ти не наш, але вірними будуть тобі
На чужині ізраїльські люди,—
Що Господь сам обрав за святиню собі,
Те до віку свяतिною буде!

Милый мій! ти для мене зруйнований храм,—
Чи я зрадити маю святині
Через те, що віддана вона ворогам
І чужій, неправдливій богині?...

с. Колодяжне. 21/VI, 1896.

ТОВАРИШЦІ НА СПОМИН.

Товаришко! хто зна, чи хутко доведеться
 Провадить знов розмови запальні;
 Нехай,—поки від них ще серце б'ється.—
 Я вам на незабудь спиню думки сумні.

От може вам колись,—часами се буває,—
 Розглянути старі шнаргали прийде хіть,
 Ваш погляд сі щілки, блукаючи, спіткає,
 І затримається при них на мить.

І вам згадається садок, високий ґанок,
 Летючі зорі, тиха літня ніч,
 Розмови наші, співи, й на останок
 Уривчаста, палка, завзята річ.

Не жаль мені, що се вам нагадає
 Запеклої ненависти порив.
 Що ж—тільки той ненависти не знає,
 Хто цілий вік нікого не любив!

Згадати тільки всі тяжкії муки,
 Що завдали борцям за правду вороги,
 Кому ж не стиснуться раптово руки
 Від помсти лютої жаги?

Ні, жаль мені, що й сей порив погасне,
 Як гасне все в душі невільничій у нас.

Ох, може б не було життя таке нещасне,
Якби вогонь ненависти не гас!

Лагідність голубина, погляд ясний,
Патріція спокій—не личить нам.
Що вдіє раб принижений, нещасний,
Як буде проповідь читать своїм панам?

Так, ми раби, немає гірших в світі!
Феллаги, парії щасливіші від нас,
Бо в них і розум, і думки сповиті,
А в нас вогонь Тітана ще не згас.

Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Сами ж кайланами прикуті до землі.

Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарам:
Не нам, обідраним невольникам, казати
Речення гордеє: «мій дом—мій храм!»

Народ наш мов дитя сліпеє зроду,
Ніколи світа-сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх поведарів оддав.

Одвага наша—меч политий кров'ю,
Бряжчить у піхвах, ржа його взяла.
Чия рука, порушена любов'ю,
Той меч із піхви видобуть здола?

Нехай же ми раби, невольники продажні,
Без сорому, без чести,—хай же й так!
А хто ж були ті вояки одважні,
Що їх зібрав під прапор свій Спартак?..

17/VII, 1896.

AVE REGINA!

Безжалісна музо! куди ти мене завела?
 Навіщо ти очі мені осліпила згубливим промінням
 своїм?
 Навіщо ти серце моє одурила, привабила маревом
 щастя?
 Навіщо ти вирвала в мене слова, що повинні б
 умерти зо мною?
 Ти квітами серця мого дорогу собі устелила
 І крив'ю його ти окрасила шати свої.
 Найкращії думи мої вінцем золотим тобі стали.
 Ти, горда цариця, мене повела за собою,
 Мов бранку-невільницю в ході твоїм тріумфальнім.
 Іду я окована міцно і дзвонять кайдани мої.
 Ти, владарко, все одбираєш од мене,
 Усі таємні свої скарби тобі я повинна віддати,
 І килим, що виткали мрії, під ноги тобі простелити.
 Моє божевілля собі ти взяла за актьора,
 Щоб грало закохані ролі тобі на потіху.

Невже тобі заздро, богине, на вбогеє щастя моє?
 Те щастя, то був тільки сон. Ти голосом гучним
 Від нього мене пробудила, гукнувши:
 «Прокинься, моя бранко, ти мусиш служити мені!
 Співай мені пісню, ту пісню, що спить в твоїм серці,
 Торкни ту струну в своїй арфі, що досі іще не брехала,
 Всі струни озватися мусять хвалою мені.
 Я дам тобі пишні дарунки, забудеш недолю свою».

Даремно хотіла я арфу свою почепити
На вітах плакучих смутної верби
І дати велику присягу, що в світі ніхто не почує
Невільничих співів моїх.
Ти глянула поглядом владним, безжалісна музо,
І серце моє затремтіло, і пісня моя залунала,
А ти, моя владарко горда, втішалася піснею бранки.
І очі твої променіли вогнем переможним,
І вабив мене той вогонь і про все заставляв забувати.
Всё я тобі заспівала, і те, чого зроду нікому,
Навіть самій собі вголос казати не хотіла.

Все ти від мене взяла. Де ж твої подарунки, царице?
Ось вони, пишні дари: сльози—коштовні перли,
Людське признання—холодний кришталь,
Смуток мене одягає чорним важким оксамитом,
Тільки й скращає жалобу—жалю кривавий рубін.
Гарна одежа для бранки, що йде в тріумфальному
ході.

Радуйся, ясна царице, бранка вітає тебе!

с. Колодяжне. 21/VII, 1896.

TO BE OR NOT TO BE?

Стой, серце, стой! не бийся так шалено!
 Вгамуйся, думко, не літай так буйно!
 Не бий крильми в порожньому просторі.
 Ти, музо винозора, не сліпи
 Мене вогнем твоїх очей безсмертних!
 Дай руку, притули мене до свого лона.
 Тобі я віддала усе, що мала,
 Подай мені велику пораду.

Дивись: навколо нас великі перелоги,
 І дикі пуші, і високі кручі,
 І темні, тихі води. Подивись:
 Шляхів нема, а тільки де-не-де
 Поплутані стежинки йдуть на безвість.
 Он люди—мало їх—оруть ті перелоги,
 Он з пуші ледве чути стук сокири,
 З високих круч луна орлиний клекіт,
 Лиш тихі води все стоять мовчазно,
 І тільки часом камінь з круч зірветься,
 Впаде і кане в темні, тихі води,—
 Розійдеться і зникне круг тремтячий.

Скажи мені, порадице надземна,
 Куди мені податись у просторі?
 Чи маю я здійснити срібло-злото
 З своєї ліри і скувати рало,
 А струнами сі крила прив'язати,

Щоб тінь не падала на вузьку борозну,
Зайняти постать поряд з тими людьми,
Орати переліг і сіяти, а потім—
А потім ждати жнив, та не для себе?
Чи може кинутись туди, у пушу,
І в диких петрах пробивать дорозу
З сокирою в руках, і з тонкою пилою,
Поки який гнилий, великий стовбур
Впаде й задавить серед хащів темних?
Чи може злинути орлицею високо,
Геть понад кручі, у простор безмежний,
Вхопити з хмари ясну блискавицю,
Зірвати з зірки золотий вінець
І запалити світлом опівночі?
А щó, коли те світло миттю згасне,
Як метеор, і темрява чорніше,
Страшніше здасться, ніж була раніш?
А що, коли не стане в мене сили,
Вогонь обпалить крила й я впаду,
Неначе камінь, що зірвався з кручі,
Туди, у темні води, в глибиню,
В холодну тишу, і недовго буде
Тремтіти круг на площині води?

Мовчиш ти, горда музо! тільки очі
Спалахнули вогнем, барвисті крила
Широким помахом угору здійнялись
І сплєснули... О, чарівнице, стій!
Візьми мене з собою, лишьмо разом!

10/ЛХ, 1896.

ГРИШНИЦЯ.

Колись давно в далекій стороні
Була війна страшна і незвичайна;
Те лихо звалось білою війною.
Без гасел бойових, без гучної музики,
Без грімких вистрілів, без ясних корогов,
Вона була немов лихе повітря,
Що прилітає на совиних крилах.
І полягав вояк за вояком,
Полки зникали, як вали на морі;
На поединки там виходили вночі,
Ховаючи під паху короговку.
У темряві густій ніхто не бачив,
Як блискала й щербилась ясна зброя,
Як падав і конав один з борців,
Як ворог загібав його у темну яму,
Не раз іще живого. Старшина
Лічила ранком військо і багато
Найкращих вояків у ньому бракувало:
Ніхто не знав, де й як вони лягли.
В той час найбільше воювали шнуром,
Кайданами, отрутою, підкопом,
А зрада гаслом військовим була.
Часами тільки бомба очнева
Могильну тишу розбивала гучно
І всіх навколо ранила скалками.
Раз в темну ніч на бій дівчина вийшла

(Тоді йшли всі, жінки чоловіки,
І навіть діти не сиділи дома).
Вона була при зброї: у руках
Був заступ гострий, а в кишені куля,
Набитая знадобом розривним.
Дівчина йдучи тихо шепотіла,
А на устах був усміх зловорожий:
«Ой, підкопаю вражеє гніздо!
Злетять вони угору, мов ті птахи!»
От, підійшла вона під темний мур
Високої будови. Притаїлась.
Перечекала сторожкий патруль,
І почала копати завзято, швидко...
До половини підкопала стіну,
Підклала кулю розривну під неї,
А потім добула вогню і запалила
У кулі трут і подалась додому
З надією страшною. Коли раптом
Мов грім ударив, куля розірвала
Завчасу стіни, і каміння гостре
Посипалось навколо наче град.
І ось один важкий та гострий камінь
Улучив дівчину і полягла вона,
Немов пририта градом ніжна квітка.
Тут незабаром прилетів патруль,
Знялася заметня, тривога, шуканина,
І дівчину знайшли. «Чи мертва, чи зомліла?»
Питали вояки. «Несіть її в шпиталь!»
Сказав старший. «Нехай її черниці
Там одволодають, а потім буде суд».
І віднесли в шпиталь зомлілую дівчину.
І прийняли її там сестри милосердні—
Вони приймали всіх—приставили до неї
Черницю молоденьку, щоб гляділа.
Лежала цілий день без пам'яті слаба,
Але над вечір їй вернувся тямок,
Одкрила очі, глянула навколо:
Склепіння біле, образ і лампада

І біля ліжка, наче другий образ,
Бліда дівчина в чорному убранні.

Хвора.

Де я і хто ти?

Черниця.

Сестро, мир тобі!
Се божая оселя, ти в шпиталі,
А я, твоя сестра, тебе гляжу.
Хвала найвищому, що ти опам'яталась.

Хвора.

А чула ти, що сталося сеї ночі?

Черниця.

Хай бог простить тому, хто се вчинив...

Хвора.

Се я!

Черниця.

О, сестро! Ти?.. Ти кажешся, запевне!

Хвора.

Ні! Кажеться вважала б я за гріх!
Скажи,—ти певне знаєш,—адже в замку
Усі погинули? ніхто з них не zostавсь?

Черниця.

Ні, милував і'осподь. Одна лиш вежа
Упала, на той час там не було нікого.

Хвора.

О, що ти кажеш?..
(Хвора заридала).

Черниця.

Вгамуйся, бідна сестро, помолися
Зо мною вкупі Богові святому,
Подякуй, що не дав тобі вчинити зла,
Проби, щоб мир твоїй душі послав Він
І в серце повернув забутую любов.
Сльозами змиє оту лихую пляму,
Що положив гідкий, ворожий замір.
Аби простив тебе Суддя небесний,
А суд земний для праведних—ніщо.

Хвора.

Гадаєш ти, що я боюся суду?
Запевне, бридко між гадюк попасти,
Та я їх не боюсь, суд не страшний для мене,—
Небесний чи земний—для мене все одно,
Однакові для мене рай і пекло,
Бо я не вірю в них.

Черниця.

О, Господи, рятуй
Оцю заблукану, нещасну душу!
Послухай, сестро, ти ще молода,
І може прийдеться загинути...

Хвора.

Дарма!
Не жаль мені, що молодою гину,
А жаль—о, лютий жаль, що пропадаю даремне.

Черниця.

Ніхто даремне в Господа не гине,
Без волі божої і волос не спаде.

Хвора.

Не хтіла б я тебе вразити, сестро,
Та бачу прийдеться розмову залишити,
Бо ми говоримо на різних мовах.

Черниця.

Ні!

У всіх людей одна є спільна мова—
Братерська любов.

Хвора.

Любов, ти кажеш?

А я б сказала—ширість...

Черниця.

Прожени

Ненависти дракона геть із серця,
Нехай в ньому зостанеться любов,
І ми одна одну запевне зрозумієм,
Як зрозумів розбійника Христос.

Хвора.

Пожди, кохана сестро, я те бачу,
Що ти мене і жалюєш і любиш,
Хоч я тобі чужа. Та я б хотіла,
Щоб знала ти, кого і за що любиш?
І як осудиш, то щоб знала за що.
Сядь ближче біля мене, нахили
Легідне личенько до мене ближче,
Забуть про те, що зве тебе гріхом,
Чи праведністю, слухай тільки пильно.

Черниця.

Боюся я, що втомишся—ти ж хвора.

Хвора.

Дарма! нехай умру, та думка не умре!
В таке безсмертя й я привикла вірить.
Адже і в вас є сповідь перед смертю...
Мене жде шибениця—я те знаю.
Так слухай. Ти все згадуєш любов.
Вона й моя наставниця єдина.
Мене любов ненависти навчила,
Колись і я була, як ти, лагідна, тиха
І вірила в братерську любов,
Бо при мені були брати кохані,
Родина й ніжні подруги мої.
Образу я сльозами зустрічала
І перед кривдою схиляла я чоло,
Коли вона на мене наступала.
Я матері і батькові корилась,
Вони ж були до мене завжди добрі.
Я думала, що лад такий можливий
Між ворогом і бранцем... Коли се
Розпочалося біле лихоліття
І наше місто зайняла облога;
Боролося воно, змагалось як уміло,
А потім мусіло одперти браму.
І вороги ввійшли з триумфом в неї.
Я бачила тоді, що хто хилився найнижче,
Того найбільш топтали люди й коні.
Мій батько й мати ворогам корились,
А добрости не бачили ніколи.
У мене розум наче потьмарився.
Не знала я, де правда і де кривда,
Я знала тільки, що мені так жаль,
Так жаль на ворогів і жаль на подоланих.
Сумний був час; товариші мої
Пішли у військо, кликали й мене.
Та я в собі тоді не чула сили,
Ті, що zostались, я їх одцуралась,
Або вони мене, пропала наша згода.

Брати і сестри смутніі ходили,
Той самий жаль гнітив їх, що й мене.
Та що казати? В подоланім місті
Немає щастя і не може бути!
Хотіла я спершу, як ти, піти в черниці,
У сестри милосердні, та для сього
Потрібна віра,—я її не мала...
Отак життя минало день за днем.
Я бачила, як гинуло найкраще,
Як родичі мої гнили по тюрмах
І як високе низько упадало.
Тоді в мені спалахнула ненависть
До тих, що нищили мою любов.
Ненависть розгорталась більше й більше,
Та я не знала, де її подіти.
Так може б я себе вогнем спалила власним,
Та іншеє судилося мені.
Прийшов один товариш і промовив:
«Ходім; ми знову на війну зібрались!
Не ми уб'єм, то нас вони уб'ють;
Ми мусим боронитись, поможи нам!
Невже ти будеш осторонь сидіти
І споглядать, як ллється братня кров?
Ні, сором се терпіти. Наша смерть
Научить інших, як їм треба жити.
Ходи, з тобою певне й другі підуть».
І я пішла...

Черниця.

А мати? а родина?

Хвора.

У ту хвилину я про них забула,
Та може б не згадала і тепер,
Якби вдалось моє велике діло.
Я б упилася щастям перемоги,—
Не спогадом, надією жила б.

Але ж тепера я даремне гину
І думаю про той даремний жаль,
Що може вбить мою кохану матір.
Своїх сестер я бачу у жалобі,
Братів у смутку—і даремне все!..
Коли б могла я ще хоч раз побачить
Моїх коханих!..

Черниця.

Сестро, не журись!
Якби ти тільки вірила у те,
В що вірим ми, потішилась би певне.
Ми віримо, що в іншим, кращім світі
Побачимо усіх, кого любили.

Хвора.

Шкодá! Ви вірите, що єсть і рай і пекло.
Що люди й «там» не можуть рівні бути.
Моя лагідна мати не злочинка,
Не вбила і не хтіла вбить нікого,
Їм мусить райська брама відчинитись,
А для таких, як я, в раю не має місця.

Черниця.

Все переможе щире каяття,
І гріх, і пекло перед ним зникають,
І райська брама настези одкрита.
Згадай же, сестро, любую родину,
Пожалуй душу бідну, молоденьку,
За віщо ж має гинути вона?

Хвора.

Чернице, спогадай: стоїть у вашій книзі:
«Ніхто не має більшої любови,

Як той, хто душу поклада за друзівъ.
Ну, годі, я скінчила, ти вже знаєш,
І як осудиш, то вже знаєш за що.

Умовкла хвора і черниця тихо
Сиділа, очі в землю опустивши...

15/IX, 1896.

ХВИЛИНА РОЗПАЧУ.

О горе тим, що врожєні в темниці,
Що глянули на світ в тюремнеє вікно!
Тюрма—се коло злої чарівниці,
Ніколи не розіб'ється воно.

О горе тим очам, що звикли бачить зроду
Каміння сіре, вогкий мур цвілий!
Їм сірим здасться все, як небо у негоду,
І світ немов тюремний двір малий.

О горе тим рукам, що звикли у неволі
Носить кайдани ржаві та важкі,
На волю вирвуться, і там бридкі мозолі
Їм нагадають, хто вони такі.

О горе тим, що мають душу чесну!
Коли вони ще вірять у богів,
Благати мусять силу ту небесну:
«Пошли нам, Гоже, чесних ворогів!»

О горе нам усім! Хай гине честь, сумління,
Аби упала ся тюремная стіна!
Нехай вона впаде, і зрушене каміння
Покриє нас і наші імена!

16/IX, 1896.

О, ЗНАЮ Я...

О, знаю я, багато ще промчить
Злих хуртовин над головою в мене,
Багато ще надій із серця облетить,
Немов од вихру листячко зелене.

Не раз мене обгорне мов туман
Страшного розпачу отрутнеє дихання,
Тяжке безвір'я в себе, в свій талан
І в те, що у людей на світі є призначення.

Не раз в душі наступить черелом
І очі глянуть у бездонну яму,
І вглежу я в кохання над чолом
Сторкату шапку блазня, або пляму.

Не раз мій голос дико залуна,
Немов серед безлюдної пустині,
І я подумаю, що в світі все мана,
І на землі ніде нема святині.

І може приведуть не раз прокляті дні
Лихої смерті грізною примару,
І знову прийдеться покинутій мені
Не жити, а нести життя своє, мов кару.

Я знаю се і жду страшних ночей,
І жду, що серед них вогонь той загориться,

Де жевріє залізо для мечей,
Гартується ясна і тверда криця.

Коли я крицею зроблюсь на тім вогні,
Скажіть тоді: нова людина народилась;
А як зломлюсь, не плачте по мені!
Пожалуйте, чому раніше не зломилась!

16/X, 1896.

АНГЕЛ ПОМСТИ.

У темряві таємній серед ночі
 До мене часто гість непевний приліта,
 Він поглядом жахає і віта,
 Мов зірка Марс кривава, сяють очі.

Всміхається мені страшний посланець,
 Я бачу в усміху ненависть і любов,
 На білих крилах червоної кров,
 Мов на снігу зорі вечірньої багрянець.

Він промовля мені слова страшні й великі,
 В руках палає меч ослийний, огневий,
 І в серці, наче поклик бойовий,
 Здіймаються у мене співи дикі.

«Слова, слова, слова!—на них мій гість мовляє,—
 Я ангел помсти, вчинків, а не слів,
 Не думай же, що твій одважний спів
 Других, а не тебе до бою закликає.

Даю тобі сей меч, дарма, що ти не сильна,
 Мій меч не тяжкий для одважних рук.
 Чи ти боїшся смерти, кари, мук,
 Ти, що була душею завжди вільна?»

Він подає свій меч, я хочу взяти зброю,
 Але не слухає мене моя рука

І лютість огнева із серця геть зника:
«Іди,—кажу йому,—я не піду з тобою.

Не жаль мені життя, а жаль тії людини,
Що у мені живе, що бачу я в других,
Коли ж її уб'ю, хай кара йде за гріх,
Не схожу пережить ганебної години.

Твоя слуга Кордэ, одважна норманка,
В тиранах бачила тиранів цілий вік,
Але й в тирані їй з'явився чоловік,
Як над убитим крикнула коханка...»

Зника північний гість, та погляд той і мова
Лишають в серці слід кривавий і страшний,
І в день мені в очах стоїть той гість дивний,
А душу рве й гнітить нескінчена розмова...

1896.

FIAT NOX.

«Хай буде тьма!» сказав наш бог земний.
 І стала тьма, запанував хаос,
 Немов перед створінням світа. Ні, ще гірше
 Був той хаос, бо в ньому були
 Живі створіння, їх давила тьма.

Скрізь марища з хаосу виринали,
 Лиха зараза, голод, злидні, жах—
 Несвіцький жах усім морозив душу:
 І найодважнішим ставало жаско,
 Голодні крики слухаючи й стогін,
 Що виринали, наче зо дна моря,
 З юрби великої і темної. Здавалась
 Ота юрба частиною хаосу
 І голосом його. Часами розлягалось
 У темряві гукання: «Світла! Світла!»
 І на відповідь чувся голос дужий
 Земного бога з високости трону:
 «Хай буде тьма!» І знов тремтів хаос.

О, не один нащадок Прометей
 Блискучу іскру з неба здобував
 І безліч рук до неї простягалось,
 Мов до зорі, що вказує дорогу.
 І розсипалась та велика іскра
 На іскорки малесенькі, незначні,
 І кожний іскорку ховав неначе скарб

У попелі холодному віддавна;
Вона не гасла, тліла в тій могилі,
Та не давала ні тепла, ні світла.
А сміливий нащадок Прометея
Знаходив смутну долю свого предка:
Вигнання, муки, нерозривні пута,
Дочасну смерть у дикій самотині...
І досі так, о браття! й досі тьма!
Гей, озовіться! Страшно в сім хаосі.
Я чула голоси одважні, вільні,
Вони лунали, мов гукання в лісі,—
Тепер замовкли, і страшніша тиша
Мені здається, ніж була раніш.
Брати мої, нащадки Прометея!
Вам не орел розшарпав груди горді,—
Бридкі гадюки в серце уп'ялись.
Ви не приковані на тій кавказькій кручі,
Що здаєка сіє сніжним чолом,
Про в'язня звістку людям даючи!
Ні, ви поховані в землянках, звідки навіть
Не чутно брязкоту кайданів, ні стогнання,
Ні непокірних слів...

Гей, дарю тьми!
Наш лютий вороже! Не дармо ти боїшся
Кайданів тих залізної музики!
Боїшся ти, що грізні, смутні гуки
Пройняти можуть і камінне серце.
А чим же ти заглушиш дикий голос
Хаосу темного, крик голоду й біди
І розпачливеє гукання «світла, світла?»
На нього завжди, як луна у горах,
Одважні, вільні голоси озвуться.
«Хай буде тьма!» сказав ти.—Сього мало,
Щоб заглушить хаос і Прометея вбить.
Коли твоя така безмірна сила,
Останній вирок дай: «Хай буде смерть!»

25/XI, 1896.

СЛОВО, ЧОМУ ТИ НЕ ТВЕРДАЯ КРИЦЯ...

Слово, чому ти не твердая криця,
 Що серед бою так ясно іскриться?
 Чом ти не гострий, безжалісний меч,
 Той, що зди́ма вражі голови з плеч?

Ти, моя щира, гартована мова,
 Я тебе видобуть з піхви готова,
 Тільки ж ти кров з мого серця проллєш;
 Вражого ж серця клинком не проб'єш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
 Скільки достане снаги мені й хисту,
 Потім її почеплю при стіні
 Іншим на втіху, на сміток мені.

Слово, моя ти єдина зброе,
 Ми не повинні загинуть обоє!
 Може в руках невідомих братів
 Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
 Підє луна по твердинях тиранів,
 Стріється з брязкотом інших мечей,
 З гуком нових, не гюремних речей.

Местники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброє моя, послужи войкам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

25/ХІ. 1896.

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ ЛИСТОЧКОВІ,

спаленому приятельською рукою в непевні часи.

Ой палка ти була, моя пісне!
 Як тебе почала я співати,
 В мене очі горіли мов жар,
 І зайнявся у грудях пожар.
 Хтіла я тебе в серці сховати,
 Та було моє серденько тісне,
 Ой палка ти була, моя пісне!

Так, була моя пісня палка́.
 Вислухала товаришка спів,
 Мов троянда уся паленіла
 І сльоза в неї в очах бренила
 Від гарячих, невтримливих слів,
 І тремтіла подана рука...
 Так, була моя пісня палка́!

Ти занадто палка́, моя пісне!
 Як настала тривожна година,
 Запалилося слово вкінєць
 І спалило тонкий папірець...
 Замість пісні летить пожарина.
 Ой, глядіть, знову іскорка блисне!
 Ти занадто палка, моя пісне!

26/XI, 1896.

ВІДГУКИ.

Пролітав буйний вітер над морем,
 По безмірнім, широкім просторі;
 Білі хвилі здіймались високо,
 І знялися од вітру ще вище,
 Загукали, як військо вороже,
 Заглушили вони буйний вітер.

Пролітав буйний вітер в пустині,
 По безкрайому, мертвому полі;
 Закрутились пісковаті вихри,
 Простяглись геть під небо високе,
 Наче велети люті страшніі,
 І розсипались, впавши звисока;
 Смерть покрила слід буйного вітру.

Пролітав буйний вітер край вежі,
 Що стояла самотно на кручі,
 Там знайшов він Еолову арфу;
 Він шарпнув її довгіі струни—
 І всі струни озвалися співом,
 Лагіднішим од вітру дзвінкого.
 Буйний вітер замовк, пролетівши,
 Але арфа ще довго бренила...

1896.

НА МОТИВ З МІЦКЕВИЧА.

...I znowu sobie zadaę pytanie:
Czy to jest przyjaźń, czy to jest kochanie?

Я не кохаю тебе! І не прагну дружиною стати.
Твої поцілунки, обійми і в мріях не сняться мені,
В мислях ніколи коханням тебе не одважусь назвати:
Я часто питаю себе: чи кохаю? одказую: ні!

Тільки ж як сяду край тебе, серденько, як птиця
Дивлюся на тебе й не можу одвести очей. [заб'ється
І хоч з тобою розстанусь, то в думці моїй застається
Наче жива твоя постать і кожнеє слово з речей.

Часто я в думці з тобою великі розмови проваджу,
І світять, як мрія, мені твої очі, ті зорі сумні...
Ох, я не знаю, мій друже, сама я не зважу,—
Коли б ти спитав: чи кохаєш?—чи я б тобі мовила: ні?..

В 90 pp.

1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030

1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030

ПРИМІТКИ ДО І ТОМУ.

Умовні скорочення: 1) Н. I—«На крилах пісень». Твори Лесі Українки. Львів. 1892. 2) Н. II—«На крилах пісень». Збірник творів. Київ. 1904. 3) В.—«Відгуки». Поезії. Чернівці. 1902. 4) Д.—«Думи і мрії». Поезії Лесі Українки. Львів. 1899. 5) Л. Н. В.—«Літературно-Науковий Вістник». 6) Ж. і С.—«Життя і Слово», часопис.

1. Менвалія. «Зоря» 1884, ч. 22; Н. I, 11; Н. II, 6.

Перший текст (у «Зорі» та в Н. I) має такі зміни:

- 4-й рядок: Під листям широким.
9-й .. Понесли її із гаю...
11-й .. Повезла її з собою...
13-й .. А на балі веселая...
16-й .. Тяжко серце крає.
17-й .. Коли панночка в веселом...
19-й .. У конвалії головка...
20-й .. З неслия схилилась.
20-й .. Промовляє бідна квітка...

Строфи 8-ма та 9-та переставлені одна замість одної.

Строфи 9 та 10 читаються так:

Чи довго ти, моя панно,
Будеш утішатися,
Та на баю у веселих
Танцях увиватися?

Красна врода помарніє,
Й той, що любить нині—
Тебе, квіточку зів'ялу,
Залишить, покине.

2. Сафо. «Зоря», 1884, ч. 23; Н. I, 23; Н. II, 8.

Перший текст (у «Зорі» та Н. I) має такі зміни:

3-й рядок: Лавровим вінком вона сля,

10-й „ Величну свою і той світ,

13-й „ Минулись надії... дівчина...

Сафо (правильніш Саффо)—найбільша поетка античності, з Ефесу чи Мітилені на Лесбосі, жила поміж 630 та 570 роками до Р. Х. Леся Українка використала стару легенду, що Саффо покохала юнака Фаона, але, не маючи взаємності, з розпачу кинулася в хвилі моря з Левкадської скелі.

3. Надія. «Зоря», 1887, ч. 24. (підзаголовок: «Пісня заволоки»); «Дзвінок», 1898, ч. 20; Н. I, 28; Н. II, 5.

Приводом до написання цього віршу стався сумний факт з життя Косачівської родини: тітку Лесину, сестру її батька, було заслано на Сибір.

4. Чого-то часами... «Зоря», 1888, ч. 4. В збірці Лесині ця поезія не входила, проте вона дуже характерна, як перша з мотивами поетичних сумнівів Лесиних у своїх силах.

5. Пісня. (Чи є краді між квітками). «Зоря», 1888, ч. 16. Н. I, 43. В «Зорі» строфи 2 та 3 переставлено одну замість одної.

6. Остання пісня Марії Стюарт. «Зоря», 1888, ч. 24.

Тут пісня має такі варіанти: заголовок «Прощальня пісня Марії Стюарт». Одзначено підзаголовком: «Сонет».

4-й рядок читається: «Лиш смерти прагну я, і більше вже нічого».

5-й рядок читається: «Лишить свою ненатлю, ворогів, до того»...

10-й рядок читається: «Що без пори і волі я в життю своєму»...

12-й рядок читається: «Кінця ж бажайте безталанню моему».

Додано примітку: «Сонет цей написала славетна безталанниця, Марія Стюарт, сидючи у темниці, 1586 року, 22 листоп., після того, як дізналась, що смертний вирок її вже підписаний жорсткою сперечницею, Єлизаветою. Чулая лебедина пісня Маріїґа, зложена в таку хвилину, дивує ще більше штучною літературною формою сонета». Додано: «Прим. авт.» В дальших передруках цю примітку знято. Н. I, 45: (як в «Зорі»). Н. II, 9: виправлено, як в нашому тексті; скоро-

чено подано епіграфа: «Que suis je, hélas...» Очевидно, це переклад: епіграф—перший рядок оригіналу.

Марія Стюарт—(1542—1587) королева Шотландії, пізніше зреклася престолу та шукала від ворогів захисту в англійської королеви Єлизавети. Беручи співучасть в змові проти Єлизавети, вона знаходилася полонянкою 18 років і нарешті була скарана на смерть та забита 8 лютого року 1587-го.

7. Завітання. «Зоря» 1889, ч. 2. Первісний варіант після 32-го рядку:

Яснії очі були, але в очах тих сльози блищали,
Погляд лагідний він мав, але в погляді смуток глибокий;
Жаль і благання, надія і туга-журба одбивалась.
Руки до мене простяг і мов кликав кудись за собою,
Любо всміхався, а сльози котились. Ті сльози
Падали в серце мені; і від сльоз тих надія ясна
Радісна, тиха надія, мов квітка лілеї розквітла».

Таким чином, в першому варіанті було 7 рядків; в остаточному тексті їх скорочено в 3 рядки.

Крім того,—такі перші варіанти:

1-й рядок: В темну безсонную ніч, в передсвітнюю темну годину...

10-й рядок: В чорних та гострих очах його погляд не певний світився...

11-й рядок: Сумно дивились в простор, і тяжкії лилися з них сльози...

13-й рядок: Розпач і горе, нікчемність всесвітню побачить він разом...

14-й рядок: В серці його запалає той племінь, несвідський, жерущий...

15-й рядок: Котрий в очах отіх жевріє,—і безнадійність

16-й рядок: Сумна, понура, обгорне його, немов хмара осіння.

21-й рядок: Тихо в прозорім повітрі, вітрець тільки часом...

23-й рядок: Із-за гори десь доносився гук від церковного дзвона...

26-й рядок: Ночі тієї світив. Якась тінь в тому сльіві з'явилась...

27-й рядок: Легка, блакитна прозора і так невиразна,
як мрія.

28-й рядок: Геній то був, але геній не той, що з'явився...

31-й рядок: Кучері ясні та легкі виляся над чолом ла-
гідним...

38-й рядок: В очах тих ясних, і серце моє поривалось за
ним полинуть

39-й рядок: Він же поглянув журливо на мене, і серцем
я вчула

40-й рядок: Що у небесні простори не сила моя полинутьі...

Н, I, 40; Н, II, 10.

8. **До натури.** Двічі надруковано в «Зорі»: 1) 1889, ч. 8,
під заголовком «До природи», з варіантами первісними:

1-й рядок: Природо-матінко; я на твоєму лоні

4-й „ З подякою свої складаючи долоні.

6-й „ Надія, котрій першу пісню я співала

10-й „ Надії милої,—тоді, Природо-венько...

2) «Зоря», 1891, ч. 21, під заголовком «До натури».

Н, I, 38; Н, II, 12.

9. **На провесні.** «Зоря», 1889, ч.9. Дрібний варіант: зміна
порядку слів;

8-й рядок: Гучно, прудко збігають із кручі.

Н, I, 19; Н, II, 16.

10. **Співець.** «Зоря», 1889, ч. 21. Дрібні первісні варіанти:

8-й рядок: «Природи краса»; 18-й рядок: «Як гасла в горі»;

25-й рядок: «Тихо спустилася нічка осіння».

Н, I, 19; Н, II, 27.

11. **В'язень.** «Зоря», 1889, ч. 23. Первісні варіанти:

7-й рядок: А думка лине в той широкий світ...

13-й „ Перед вікном сільська широка путь...

18-й „ Ніхто ж того не чує і не знає.

32-й „ Її дочка Марисенька мала.

Останній рядок: Ох, краще б ми не бачились з тобою.

Н, I, 17; Н, II, 20.

3 **Зоряне небо** (цикл)

12. I „Зорі, очі весняної ночі“... Н, I, 8. Між першою та
другою строфою поданого нами тексту пізнішого є така додат-
кова строфа, потім знята:

Різно дивляться яснії зорі,
Кожна зірка пнакше сіяє,—
В кого серце у тузі та в горі,
Той виразно по зорях читає...

Н, II, 23—без цієї строфи.

13. II „єсть у мене одна“... Н, I, 9; Н, II, 24; без варіантів.

14. III „Моя любя зоря“... Н, I, 9; Н, II, 25; без варіантів.

15. IV „Я сьогодні в тузі, в горі“... Н, I, 10; Н, II, 25; без варіантів.

16. V „В небі місяць зіходить сумний“... «Зоря», 1891, ч. 12; Н, I, 10;

Первісні варіанти обох текстів:

1-й рядок: «В небі місяць блукає сумний»...

7-й „ «Ледве блпсне той промінь на мить»...

8-й „ «Знову хмари його застиляють»...

Крім того обидва рази—окремою поезією, під заголовком «Зоря». Н, II, 25—без заголову.

17. *Contra spem spero!* Н, I, 13. Після рядка «Ясну владарку темних ночей» ще дві строфи, в другому виданні відкпнуті:

Я не дам своєму серденьку спати,
Хоч кругом буде тьма та нудьга,
Хоч я буду сама почувати,
Що на груди вже смерть наляга.

Смерть наляже на груди важенько,
Світ застеле суворая мгла,
Але дужче заб'ється серденько,—
Може, лютюю смерть подола.

Варто зауваження, що скромна Леся Українка знала потім ці строфи про передчуття смерті. Можливо, що для цього були й мотиви формального боку: певна розтягненість думки та вживання зменшених речівників, чого в пізнішому (основному) тексті поезії немає.

Н, II, 42.

«*Contra spem spero!*»—латинське прислів'я; значить: «Без надії-сподіваюсь».

18. „Коли втомлюся я життям щоденним“... Н, I, 14.

В друге видання «На крилах пісень» (р. 1904) не перенесено.

19. Шій шлях. Н, I, 16; Н, II, 35.

Поесія характерна, як перша спроба Лесі Українки усвідомити й накреслити майбутній свій поетичний шлях.

20. Розбита чарна. Н, I, 21; Н, II, 30.

21. Досвіті огні. Н, I, 25. В цьому виданні—дві додаткових строфи, що у другому виданні їх знято. Треба жалкувати, що їх нема в останньому текстові, бо вони характерні для тодішньої Лесі Українки. Це є тільки свідчення, як строго ставилася Леся до своєї творчості.

Після рядка: «Навколи все спить, в могили» йде строфа:

«Розкинула темная ніч свої чари,
Налинула сни, мов ті хмари,
Мов чорні хмари страшні.
І сняться мені все дивні
Привиддя, непевні чвари».

Наприкінці було додано ще кінцеву строфу:

«З віконечок летється стяга́ та просвітла,—
Одрадість у серці розквітла.
Огні золоті мигтять,
Одважним промінням зорять,
Мов кличуть: до праці! до світла!

Н, II, 53—без цих двох строф; варіантів інших немає.

22. В магазині світок. Н, I, 26.

В друге видання «На крил. пісень» не перенесено.

23. Сон. Н, I, 32. В цьому першому виданні є три додаткові строфи, для другого видання зняті. Після 13-ї строфи поданого тексту, після рядка: «Що має гучно в світі залуна-ти», йдуть строфи:

Тут наступила чорна тьма без сонця,
Я в розпачі ламаю руки, плачу,
Богиню кличу... Коли се з віконця
Я бачу світло, ясний промінь бачу!

Той промінь думки просвітив нездольні,
Ще хвиля, й світ весь затремтить від гуку,—

Зрадіють всі певільники бездольні...
Та що се нагло затримало руку?
Ох, я ж загинуть маю!.. І від страху,
Від жалю розум наче тмари вкрили.
Як, тяжко! моє серце повне жаху:
Умру без слави, навіть без могили!..

Н, II, 17. Наведених тут строф немає.

«Посвята Олександрі С—вій». Олександра С—ва—О. Судовщикова, дочка політичного діяча, заслання, що про нього Драгоманів згадує «С—в» в «Австро-руських споминах». Пізніше стала жінкою брата Лесі Українки, Михайла Косача і писала українські оповідання під псевдонімом Грицько Григоренко.

24. Сон літньої ночі. Н, I, 35; Н, II, 33. «Посвята М. Ставиському». М. Стависький—літературний псевдонім приятелю молодих років Лесі Українки, товариша Лесі в перекладі «Buch der Lieder» Гайне, Максима Славинського, потім відомого російського літератора, члена редакції часопису «Вестник Европы». Тепер М. Славинський за кордоном.

25. На роковини Шевченка. Н, I, 37. Тут є одна строфа (друга: «Багатіла чужа хата і т. д.) що її потім випущено в другому виданні. В нашому тексті подаємо її на своєму місці, оскільки її відкинута в наддніпрянському пізнішому виданні збірки, очевидно, тільки через цензурні причини. Н, II, 55—без другої строфи.

26. Скрізь плач, і стогін, і ридання... Н, I, 38. Цієї поезії Леся Українка не взяла до другого видання «На крилах пісень», чи з причин цензурових, чи, може, вважаючи її до певної міри примітивною.

27. Вечірна година. Н, I, 39; Н, II, 13. Без змін.

28. На давній мотив. Н, I, 41; Н, II, 37. Без змін.

29. У нуть. Н, I, 44. В цьому виданні є підзаголов: «На мотив Шумана. Wanderlied. Schumann Pianoforte-Album». Н, II, 14, без підзаголову.

В дитячому крузі. (Цикл)

30. І на зеленому горбочку... Н, I, 103; «Дзвінок», 1898 р. ч. 17—18; Н, II, 86.

31. II. Літо краснее минуло.. Н, I, 103; Н, II, 87.

32. III. Шамо, Іде вже зша... «Дзвінок», 1890 р. ч. 22.

Тут маємо дрібні первісні варіанти, в пізніших передруках змінені:

6-й рядок: В мамі спитала дитина...

22-й „ Бач, роздвірінькались як!

Н, I, 104; Н, II, 88.

33. IV. Тішся, дитино, поки ще маленька... Н, I, 105; «Дзвінок», 1900 р. ч. 16. (під заголовком «До руської дитини»); Н, II, 89.

34. Веснянка. Н, I, 107; Н, II, 90; без змін.

35. Сонет („Натура гине“...) Н, I, 36; Н, II, 52. Звичайні правила сонету трохи порушено у другій його половині, що до римування; сонет вимагає в останніх шести рядках дві рими, по одній на кожні три рядки; в Лесі Українки дано одну риму на два рядки та одну на чотири (самотні—таємні—сні—труні).

Кримські спогади. (Цикл).

36. Заснів. Н, I, 66. Посвята братові Михайлові Обачному. Михайло Обачний—літературний псевдонім у молоді роки Михайла Косача.

В другому виданні «На крилах пісень»—«Заспів» не вміщено. Посвяту залишено: «Братові Михайлові».

М. Драй-Хмара («Леся Українка», К. 1926 стор. 64) з приводу «Заспіву» говорить: «В вірші «Заспів», що ним розпочинаються «Кримські спогади», думку про нещастя в зв'язку з недугою висловлено найяскравіше... Характерно, що цей вірш не попав у 2-е Київське видання «На крилах пісень». Очевидно Леся не вмістила його туди через надто автобіографічний характер його».

37. I. Тиша морська. «Зоря», 1891 р. ч. 18. Заголовок тут «Над морем». Варіант в одному рядковій:

9-й рядок: Тиша в хмарі... ледве-ледве...

Н, I, 66; Н, II, 67.

38. II. Грай, моя пісню! Н, I, 68; Н, II, 69.

39. III. Безсонна ніч. Н, I, 68; Н, II, 70.

40. IV. На човні. «Зоря» 1893 р., ч. 12; Н, I, 69; Н, II, 72. «Stella maris»—латинське: зоря морська.

41. V. Негода. «Зоря», 1893 р., ч. 12; Н, I, 71.

Обидва рази дано дві додаткових строфи, що їх пізніше в другому виданні «На крил. пісень» знято:

«Сильне море! нащо стільки сили?
Тільки стогін відповідь на неї.
Краще-б хвили вже разом покрили
Тую здобич потуги твоєї.

Коли-ж треба тобі, сильне море,
Деся подіть свою силу напрасну,—
Обернись на це поле просторе,
Затопи сю країну нещасну!»

Н, II, 75—без цих двох строф.

42. VI. Шерджен. Н, I, 73; Н, II, 77.

43. VII. Байдарн. Н, I, 73; Н, II, 78.

44. VIII. Татарочка. Н, I, 74; Н, II, 80.

45. IX. Бахчисарай. Н, I, 75; Н, II, 81.

46. X. Бахчисарайський дворець. Н, I, 75; Н, II, 82.

47. XI. Бахчисарайська гробниця. Н, I, 76; Н, II, 83.

Марія та Зарема—дві героїні поеми російського поета Пушкіна «Бахчисарайський Фонтан». Серед оточення бахчисарайського Леся Українка згадала про них.

48. XII. Надсонова домівка в Ялті. Н, I, 77; Н, II, 84.

С. Я. Надсон—(1862—1887)—сучасник Лесі Українки, другорядний, але в свій час дуже популярний російський поет. М. Драй-Хмара в праці своїй про Лесю Українку (стор. 74—75) вказує на деякий вплив Міцкевичевих «Кримських сонетів» на «Кримські спогади» Лесині.

Сі ш струн. (Цикл).

49. I. До (гімн). Н, I, 3; Н, II, 44.

50. II. Ре (пісня). Н, I, 4; Н, II, 45.

51. III. Мі (колискова) Н, I, 4. В цій редакції є одна додаткова строфа, після рядка: «Лихо та жаль» (рядок 10-й):

«Туга даремная!..
Доля таємная
Тебе чека:
Ясна чи темная?
Хто зна яка!..»

Н, II, 46—без цієї строфи.

52. IV. Fa. (Сонет) «Зоря», 1891 р., ч. 4; Н, I, 5; Н, II, 47.

53. V. Sol. (Rondeau) Н, I, 6; Н, II, 48.

54. VI. La. (Nocturno) Н, I, 6; Н, II, 49.

55. VII. Si. (Settina) Н, I, 7; Н, II, 50.

Цей дякл, між иншим, є слід зацікавлення Лесиною європейською поетикою та ліричними її жанрами: такі форми, як рондо, сеттина вперше з'явилися тут в українській поезії.

56. Вишеньки. «Дзвінок», 1891, ч. 14. Пізніш у збірниках не передруковувалася.

57. Якщо прийде журба... «Зоря», 1891 р., ч. 15, під заголовком «Розвага» і з трьома дрібними варіантами, в збірниках пізніш зміненими:

5-й рядок: Ти не йди в пишний дім, де музика реве...

7-й „ То ще гірше серденько тобі розірве...

9-й „ І в людську течію не пускайся плисти...

Н, I, 22; без заголову, зо змінами, як у нашому тексті.

Н, II, 32—так само.

58. До того фортеп'яно. Ця поезія, інтимно близька переживанням та настроям авторовим, тричі друкувалася за життя Лесі Українки і другий та третій раз зазнала зміни, що полягали в скороченні її та переробці. Перший раз друковано: «Зоря», 1892 р., ч. 8. Поезія має тут 12 строф, себто проти останнього тексту на 5 строф більше. Наводимо їх:

Після 5-ї строфи останнього тексту (після рядка «Що на мене, мов хмара грізна, йшло») було ще дві строфи:

Тепер ота осіння хмара сива
Мене де-далі більше покрива...
Знов смуток?—Що ж почну я нещаслива,
Хто-ж в-осени весняночки співа!

Та серед того важкого туману
Світив для мене ясний промінь мій,
Я мала днину не одну кохану,
Я забувала жаль і смуток свій.

Після 6-ї строфи останнього тексту (після рядка: «Далеко линув думок легкий рій») було ще три строфи:

«Мій друже! ті хвилиноньки ясні,
Я при тобі найбільше мала їх,

Твої кохані струни голосні
Будили зграї красних мрій моїх.

Хоч я не завжди щиро говорила
З людьми, хоч тяжкий розпач мій
Від рідних, милих, найлюбіших крила,
Та не від тебе, любий друже мій.

А ти, мій друже? ти не крив нічого,
Свої всі гуки ти мені віддав,
На тяжкеє страждання серця мого
Мені лагідною потіху слав.

Друкowana другого разу (Н, I, 23) ця поезія позбавлена наведених п'яти строф і їх замінено переробленими двома строфами, а власне:

Після 5-ї строфи останнього тексту замість двох строф залишено тільки одну—перероблену другу:

Серед недолі тяжкого туману
Були й для мене проміні ясні.
Годину мала не одну кохану,
Як забувала всі жалі свої.

Так само, після 6-ї строфи останнього тексту замість трьох строф залишено тільки одну—перероблену третю:

Від мене, друже, не таїв нічого!
Свої всі гуки ти мені віддав,
На тяжкеє страждання серця мого
Мені лагідною потіху слав.

Таким, чином, друга редакція (Н, I, 23) має не 12 строф, а тільки 9. Третя і остання редакція (Н, II, 40) відкидає і перероблені дві строфи попереднього тексту і залишає в поезії 7 строф. Це є зразок пильної та уважної і суворої до себе роботи Лесі Українки над своїми віршами. Мотиви цієї роботи, очевидно, двоїсті: з одного боку—небажання виставляти на показ свої інтимніші страждання, з другого—характерне для творчого процесу Лесі Українки, як це ми побачимо і з переробок інших поезій, змагання скоротити, стиснути словесний матеріал до необхідного мінімуму.

59. Перемога. Д, 50; Н, II, 156—без змін.

60. Сосна. «Зоря», 1893 р., ч. 19; Н, I, 21; Н, II, 31.

Рукопис, що з ним вдалося звірити цю поезію, показує такий шлях роботи над нею:

- 1-й рядок: З вітром весняним сосна (говорила) розмовляла...
3-й „ Там я ходила (і все переймала) і все вислухала...
8-й „ (То не весняна була в неї) дума
Чулася в гомоні тяжка зимова думка.
10-й „ Наче замерла (вона) сумна...
11-й „ Тільки (смутилим) рясним верховіттям шептала...
15-й „ (Весни минулої) Та не весела думка
16-й „ Чулася в гомоні (пісня) (відгук) того «зеленого шуму».

Взяте в дужки—в рукописові написано і потім закреслено.
Мелодії. (Цикл).

61. I. Нічна тиха і темна була... Д, 47; Н, II, 151.

62. II. Не співайте мені сеї пісні... Д, 47; Н, II, 152.

63. III. Горить моє серце... Д, 48; Н, II, 152.

64. IV. Знов весна і знов надії... Д, 48; Н, II, 153.

65. V. Дивлюсь я на яснії зорі... Д, 49; Н, II, 153.

66. VI. Стояла я і слухала весну... Д, 49; Н, II, 154.

67. VII. Хотіла б я піснею стати... «Зоря», 1894 р., ч. 2;
Д, 49; Н, II, 154.

68. До музи. Д, 51; Н, II, 158.

69. 38. То була тихая ніч чарівниця... Д, 51; Н, II, 159.

70. Давня весна. Д, 52; Н, II, 160.

71. У чорну хмару зібралася туга моя... Д, 53; після
13-го рядка («Ї не розбила і ся черелітна буря весняна») було ще два рядки, а власне:

Нехай там узброються гірша; страшніша негода,
Нехай там узброються в гостру, огненную зброю,
Я вийду сама проти неї...

Н, II, 162. Ці два рядки відкинуто, а третій перероблено.
«Я вийду сама проти бурі»...

72. Мати невільниця. Повний текст цієї поезії, поданий тут (53 рядки) був надрукований двічі за життя Лесі Українки,

але тільки в закордонних виданнях: «Народ», 1895 р., ч. 15—16, та «Думи і мрії», 57, оскільки цей збірник видано у Львові. В надніпрянському виданні «На крилах пісень» (стор. 167) була змога подати через цензурні умови тільки перші 13 рядків. (Без заголову, останній рядок—«нам принесла новини невеселі»... і після цього рядок крапок).

73. І все таки до тебе думка лише... «Народ», 1895, ч. 15—16; Д, 59; Н, II, 168.

М. Зеров у своїй книжці про Л. Українку (стор. 16) дав цій поезії правдиву оцінку, сказавши, що Лесі Українці «кожну свою думу можна було виповісти в якомусь творі тільки величезним напруженням волі, перемігши підвищену температуру та фізичні болі,—і ми матимем змогу зважити те героїчне **все таки**, що ним починається найкраща з «невільничих пісень» 95—96 р.р. Виношена й утворена в цих обставинах лірика, природна, як крик болю й туги, неприкрашений, непідроблений голос серця, по суті є щось більше, ніж звичайна «лірична поезія», є те, що хорошим словом зивалося колись: «людський документ».

74. Ворогам. «Народ», 1895 р., ч. 15—16; Д, 59; Н, II, 169 (в останньому, очевидно з цензурних міркувань, заголову не дано; поезію названо просто—«уривок»).

75. Північні думи. Ця поезія повністю, як її подано у тексті, могла бути надрукована за життя Лесі Українки тільки за кордоном: «Народ», 1895 р., ч. 15—16; Д, 60. В 2-му виданні «На крилах пісень», стор. 170 надруковано тільки перші 17 рядків, до слів «мов зачарована слухаю голос надземний:»—і так з двома крапками, за якими повинно щось йти, її обірвано. Заголову так само не дано.

76. До товаришів. «Народ», 1895 р., ч. 15—16; Д, 61. До надніпрянської збірки «На крилах пісень» ця поезія ввійти не могла через цензурні причини.

77. Божа іскра. «Народ», 1895 р., ч. 15—16. Так само, певне, з причин цензурних не була пізніш ніде передрукована.

78. Slave-Slave. «Народ», 1895 р., ч. 15—16.

З підзаголовом: з диклу «Невільничі пісні». З тих же причин цензурних не була пізніш передрукована; малося,

очевидно, на увазі тодішнє казенне «слов'янофільство». Цікаво одзначити, що ця поезія йде всупереч і багатьом «слов'янсько-братерським» мотивам близької до Лесі Українки поезії М. Старицького. Леся тут використала близьку суголосність слів «Slavus»—Слов'янин та «slavus»—раб.

79. Поет підчас облоги. Д, 62; Н, II, 171.

Ця поезія в чернетці підлягала великому й цікавому обробленню. Подаємо шлях роботи над нею за рукописом Лесі Українки:

1-й рядок: (У місті) панує велика тривога
(Над містом) панує велика тривога
(У цілому місті панує) тривога
У місті панує велика тривога...

2-й рядок: (Мов хмара нависла вороже)
(Його оточила страшная облога)
Туманом окутала вража облога...

4-й рядок: Від шпигів (у місті) ворожих немає спокою..

10-й рядок: (У) он в церкву ідуть...

12-й рядок: (Кохана:) Ходімо! говорить дружина дружині...

19-й рядок: ...живе твоя мати.

(Як ворог на тебе підійме свій меч,
Сама я здійму йому голову з плеч).
(Он там біля брами кохана пара...)

20-й рядок: Іде на стрівання (вродливий) хороший юнак;

25-й рядок: (Піду з товариством завзятим до бою...)
(На завтра товариші кличуть до бою...)
(На ранок піду з товариством до бою)
От зараз піду з товариством до бою...

28-й рядок: Ніж тута (конати), немов у турмі, погибати...

31-й рядок: (Сама приперезує шаблю важку)
Чіпляє сама ясну шаблю важку

36-й рядок: (Нещасний коханець стоїть біля брами)
А онде нещасний коханець край брами...

38-й рядок: (Для мене ще гірша (ся) гіркая година)
Найгірша для мене ся люта година...

39-й рядок: (Не любить мене моя люба дівчина)...
(Бо иншого любить кохана дівчина)
Не любить мене чарівниця-дівчина...

- 44-й рядок: (Хай ворог уб'є, не боїться він смерти)
 (Ні ворога)
 (Співець не боїться від ворога смерти)
 Поет не боїться від ворога смерти...
- 46-й рядок: (Поет) То ж він з ворогами і з лихом жартує..
- 47-й рядок: І вірші (наче) (гострую) (зброю) (шаблю)
 гартує
 І вірші мов легкі стрілки гартує...
- 51-й рядок: (І видно співцеві) в широкім роздоллі...
 Все бачить співець у широкім роздоллі...
- Після 53-го рядка: І людям співає він пісню нову,
 (Що варто боротись, хоч би до загину)
 (Що варто боротись, для того, щоб жити,
 Щоб сеї краси світової захити)
- 55-й рядок: (І рання зоря) Рожевая зоря й червоная кров...
- 57-й рядок: (І племін пожежі, і місяць та зорі)
 І племін пожару, і місяць, і зорі...
- 62-й рядок: І слухають пісню: нещасний коханець
- 63-й рядок: (І мати з дити...) Щасливая пара, і мати
 (з дитятком), й дитина,
- 65-й рядок: (Облога) (І вірне подружжя) (І тішиться)
 Те знає і тішиться музин обранець.
 (Грѣшно в годину слез и горя)
- 66-й рядок: Бо в день серед юрби співці, непаче діти
 (Красу луны, небес и моря)
- 68-й рядок: (І мріє в очах їх великая слава)
 (І маревом вабить та пишная слава)
 І вабить їм очі великая слава...
 (И ласки милой воспѣвать).
- 71-й рядок: (Надів) Прийма молоденький співець.
 (Співцеві триумф обіцяє облога,
 І більша надія його, ніж тривога)
- 72-й рядок: Ось день проминув, зник і вечор
 (На небі поблід ясний)
 (Як тільки-ж поблідне той вечір) погожий
- 73-й рядок: Ніч (вкрила) криє і місто, і табір ворожий...
- 74-й рядок: І (глянуть так) дивляться любо небесні очі
 (Льючи променистої чари)

75-й рядок: (Всі люди поснуть) Поснули усі, до спочинку
охочі,

(Після військової загари)

76-й рядок: (І навіть на мурах) обачна сторожа
Здрімалася навіть обачна сторожа

77-й рядок: (Дрімає) (Здрімалась) Скрізь тихо... Міцна
чарівниченька божа

81-й рядок: (У серці йому розбудили всі мрії)
В ньому розбудили і речі, і мрії...

86-й рядок: (І льється та пісня) І лютється, і лютється без
примусу, вільно

92-й рядок: (Круг неї і...) Навколо їх розпач хаосом
чорніє

93-й рядок: (І ясна) Над ними веселка (думок) надій
променіє

(А воля панує над всім)

98-й рядок: (І пісня брешуть і брешуть)

Що з ним була в кожній порі...

99-й рядок: (Чарує та пісня) І пісня чарує облогу ворожу.

Цікаво, що підчас праці над цією поезією Лесі Українці
впали на думку відомі й популярні в ті роки рядки Некра-
сова з його поезії «Поэт и гражданин»:

Еще стыдней в годину горя
Красу долины, небес и моря
И ласку милой воспевать...

в трохи зміненій пам'ятю формі, у Лесі—в такій формі:
(вона занесла їх трохи з краю між віршами рукопису).

«Грешно в годину слез и горя
Красу луны, небес и моря
И ласки милой воспевать»...

80. Єврейська мелодія. Л.—Н. В., 1898 р., кн. V; Д, 86.
Н, II, 193.

В рукописові цієї поезії є такі, потім закреслені варіанти:

3-й рядок: (Ти) знайшов (собі там) незаказаний рай
Може там ти знайшов незаказаний рай...

6-й рядок: Ті пісні (колись) бранці зложили
Ті пісні наші бранці зложили...

- 9-й рядок: Ті пісні не співались (в ті) у дні жалібні...
- 13-й рядок: На мовчазних устах не лунав (гучний) тихий
спів...
- 25-й рядок: (Тільки литимуть сльози весь вік по тобі)
Ти не наш, але вірними будуть тобі...
- 27-й рядок: (Що обрав сам Господь)
Що Господь сам обрав за святиню собі...

81. Товаришці на споми. Д, 65; в Н, П, 176—тільки перші 12 рядків, очевидно—з цензурних вимог, при чому дотепи після останнього 12-го рядку стоїть тільки кома. Заголовок змінено на «Лист».

82. Ave Regina (Латинський вираз: «хай живе цариця!») Д, 87; Н, П, 195.

Рукопис подає таку історію праці над цією поезією:

- 3-й рядок: Навіщо ти серце моє олурила, привабила
(піснею слави) маревом щастя?
- 4-й рядок: Навіщо ти вирвала в мене слова, що повинні-б
умерти (укупі) зо мною?
- 8-й рядок: Ти (наче) горда цариця (пішла) мене повела
за собою
- 10-й рядок: Іду я, окована міцно (і стогін, мов пісня
лунає) і дзвонять (тяжко) кайдани мої, (до
пісні вони програють)
- 11-й рядок: Ти, владарко (горда), все одбираєш од мене.
- 12-й рядок: (Навіть право на вільну, мовчазну смерть)
(І навіть мою таємницю).
Усі таємні мої скарби тобі я повинна віддати
- 14-й рядок: Моє божевілля (за блязня) собі ти взяла за
актора
- 15-й рядок: Щоб грало закохані ролі тобі на потіху, (а
людям на сміх)
- 16-й рядок: Невже тобі, (владарко) заздро, богине, на
вбогєє щастя моє?
- 19-й рядок: (Вставай) Прокиньсь, моя бранко, ти мусиш
служити мені.
- 23-й рядок: (Твої вічні цариці)
(Переможній богині) Я дам тобі пишні
дарунки, забудеш недолю свою.

- 24-й рядок: (Ой леле), даремно хотіла я арфу свою
почепити...
- 30-й рядок: (На втіху тобі) (поплинула прудко, мов пташка,
і милому впала на руки, і всі мої думи та мрії
у голос йому проспівала, непростене слово
сказала і вбігла,
мов громом, остатню надію мою). А ти, моя
владарко горда, втішалася піснею бранки...
- 31-й рядок: І очі твої променіли (мов зорі) вогнем
переможним...
- 33-й рядок: Все я тобі заспівала, (навіть) і те, чого зроду
нікому...
- 34-й рядок: Навіть самій собі вголос казати не хтіла
(не сміла)...
- 37-й рядок: (Людська хвала і) Людське признання—
холодний кришталю.
- 39-й рядок: Тільки й скрашає жалобу (роспачу й туги)—
жалю кривавий рубін
- 40-й рядок: (Гарне убрання) Гарна одежа для бранки, що
йде в триумфальному ході...

83. *To be or not to be?* Д, 89; Н, II, 198.

Заголовок поезії—відоме питання Шекспірового Гамлета:
«бути, чи не бути»,

84. Грiшниця. «Ж. і С.», 1897 р., ч. V—VI. В цій першій редакції додаткових чотири рядки, потім відкинуті. Після 40-го рядка від кінця («І споглядать, як лється братня кров?») —варіант в один рядок:

Так: або пан, або прощав! Не сила
І сором се терпіти...

Після 4-го від кінця поезії рядка («Як той, хто душу поклада за друзів») —варіант у три рядки:

Хоч би я вірила у ваш осяйний рай,
Невже б моя любов від того потемніла?
Тоді сказала б я, що я не варта раю...

Д, 67—основна редакція—без цих наведених чотирьох рядків.—Н, II, 177—відкинуто перший рядок і поезія почи-

нається з слів «Була війна страшна і незвичайна» (мабуть, з міркувань художніх), останні 13 рядків цієї речі так само відкинуто (починаючи із слів: «Все перемаже щире каяття»), —мабуть, з умов цензури релігійної.

85. Хвилина розпачу. «Ж. і С.», 1897 р., ч. V—VI. В цій першій редакції додаткові чотири рядки, потім відкинуті,—мабуть, через художні міркування: в «Ж. і С.» після 3-ї строфи (після рядка «Ім нагадають, хто вони такі») йде така строфа:

О горе тим усім, кому судилась слава
Героя у тюрмі, та слава соромна!
Там перемога низька і кривава:
Герой в тюрмі—собака потайна.

Д, 75—без цієї строфи. До Н, П поезії цієї не внесено.

86. О, знаю я, багато ще промчить... «Ж. і С.», 1897 р., ч. V—VI; Д, 76; Н, П, 163—в цій останній збірці—без шостої строфи («Я знаю се і жду страшних ночей» і т. д.). Дата поезії—в рукопису 7, IX, 1896 р., в «На крилах пісень»—16, IX, 1896.

Рукопис має низку цікавих варіантів:

- 1-й рядок: О, знаю я багато (пролетить) ще промчить
3-й рядок: Багато (ще) (знов) ще надій (за нами пролетить)
із серця облетить
4-й рядок: Немов од (віт...) вихру листячко зелене.
6-й рядок: Страшного розпачу (зачумлене) отрутує
дыхання
9-й рядок: Не раз наступить (той смертельний) перелом
Не раз в душі наступить перелом
13-й рядок: (Не раз мені мій голос залуна)
(Не раз нестрійно голос залуна)
Не раз мій голос дико залуна
14-й рядок: (Мов голос) немов серед безлюдної пустині
26-й рядок: (Радійте, бо нова людина народилась)
Скажіть тоді: нова людина народилась
27-й рядок: (А коли) А як зломлюсь, не плаче по мені!
28-й рядок: Пожалуйте, чому (раніше) (відразу) раніше
не зломилась!

87. Ангел немети. Д, 77. Крім цієї збірки, в інших поезіях не друкувалася.

88. Fiatдох. «Ж. і С.», 1897, ч. I; Д, 79; без змін. «Fiatдох»—латинський вираз, що Леся Українка його переклала: «Хай буде тьма!» (точніше—«хай буде ніч!»)

89. Слово, чому ти не твердая криця... «Ж. і С.», 1897 р., ч. I; Д, 81—без змін.

90. На вічну пам'ять листочкові... «Ж. і С.» 1897 р., ч. I; Д, 81; Н, II, 187. Перші два рази—повний заголовок: «На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в певні часи», в надніпрянському виданні «На крилах пісень»—без змін, але й без усякого заголовку.

91. Відгуки. Д, 85; Н, II, 191—без змін.

92. На штовп з Міцкевича Збірник «Арго», кн. I (Київ, 1914 р.). Точної дати поезії невідомо; в кожному разі—90-ті роки.

Б. Якубський.

ЗМІСТ І ТОМУ.

Творчий шлях **ЛЕСЯ УКРАЇНКА**

Петро Одарченко VII—LXXXIV

Л І Р И К А.

1. Коввалія	3
2. Сафо	5
3. Надія	6
4. Чого-то часами, як сяду за діло...	7
5. Пісня (Чи є кращі між квітками...)	8
6. Остання пісня Марії Стюарт	9
7. Завітання	10
8. До природи	12
9. На дровесні	13
10. Співець	14
11. В'язень	17

Зоряне небо (Цикл).

12. I. Зорі, очі весняної ночі...	20
13. II. Єсть у мене одна...	21
14. III. Моя люба зоря...	21
15. IV. Я сьогодні в тузі, в горі...	22
16. V. Зоря	22
17. Contra vresh vrego	23
18. Коли втомлюся я життям щоденним...	25
19. Мій шлях	27
20. Розбита чарка	29

21. Досвітні огні	30
22. В магазині квіток	31
23. Сон (Був сон мені колись...)	33
24. Сон літньої ночі	
25. На роковини Шевченка	38
26. Скрізь плач, і стогін, і ридання...	40
27. Вечірня година	41
28. На давній мотив	42
29. У путь	44

В дитячому крузі (Цикл).

30. I. На зеленому горбочку	46
31. II. Літо краснеє минуло	46
32. III. Мамо, іде вже зима...	47
33. IV. Тішся, дитино, поки ще маленька...	48
34. Веснянка	50
35. Сонет (Натура гине—вся в оздобах, в злоті...)	52

Кримські спогади (Цикл).

36. Заспів	53
37. I. Тиша морська	54
38. II. Грай, моя пісне	55
39. III. Безсонна ніч	55
40. IV. На човні	56
41. V. Негода	58
42. VI. Мердвен	60
43. VII. Байдары	60
44. VIII. Татарочка	61
45. IX. Бахчисарай	62
46. X. Бахчисарайський дворець	62
47. XI. Бахчисарайська гробниця	63
48. XII. Надсонова домівка в Ялті	63

Сім струн (Цикл).

49. I. До (До тебе, Україно...)	65
50. II. Ре (Ре-гуде негодонька...)	68

51. III. Mi (Місяць ясененький...)	66
52. IV. Fa (Фантазія! ти сила чарівна...)	67
53. V. Sol (Соловейковий спів на весні...)	68
54. VI. La (Легідні весняніг ночі зористі...)	68
55. VII. Si (Сім струн я торкаю...)	69

56. Вишеньки	71
57. Якщо прийде журба...	72
58. До мого фортеп'яно	73
59. Перемога	75
60. Сосна	77

Мелодії (Цикл).

61. I. Нічка тиха і темна була...	78
62. II. Не співайте мені сеї пісні...	78
63. III. Горить моє серце...	79
64. IV. Знов весна і знов надії...	79
65. V. Дивлюсь я на ясні зорі...	80
66. VI. Стояла я і слухала весну...	80
67. VII. Хотіла б я піснею стати...	80

68. До музи (Прилинь до мене...)	82
69. То була тихая ніч чарівниці...	83
70. Давня весна	84
71. У чорну хмару зібралася туга моя...	86
72. Мати невігнця	87
73. І все таки до тебе думка лине...	89
74. Ворогам	90
75. Північні думи	91
76. До товаришів	93
77. Божа іскра	95
78. Slavus—Sclavus	97
79. Поет підчас облоги	99
80. Еврейська мелодія (Ти не мій!..)	103
81. Товарищі на спомин	105
82. Ave Reginal	107
83. To be or not to be?	109
84. Грішниця	111

85. Хвилинка розпачу	120
86. О, знаю я, багато ще промчить...	121
87. Ангел помсти	123
88. Fiat pox	5
89. Слово, чому ти не твердая криця...	127
90. На вічну пам'ять листочкові	129
91. Відгуки	130
92. На мотив з Міцкевича	131

Примітки I—XXII
